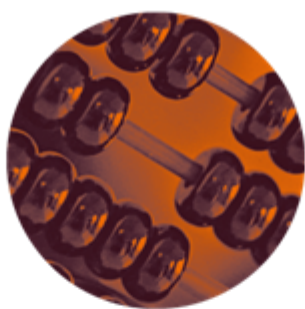

Kans op financiële problemen 2016

*Anna van der Schors
Minou van der Werf
Maartje Boer*

Kans op financiële problemen

2016

*Anna van der Schors
Minou van der Werf
Maartje Boer*

Nibud, 2016

Eindredactie
Marijke van Ewijk
www.vanewijkschrijft.nl

Inhoud

SAMENVATTING	4
Socio-demografische kenmerken	4
Financiële vaardigheden en gedrag.....	5
Persoonlijkheidskenmerken.....	5
Financiële opvoeding	5
CONCLUSIE EN VISIE.....	6
Conclusie	6
Visie	7
1 INLEIDING	9
1.1 Aanleiding.....	9
1.2 Doel onderzoek.....	10
1.3 Bestaande literatuur.....	10
1.4 Afbakening	11
1.5 Leeswijzer	11
2 BETALINGSACHTERSTANDEN & BETALINGSPROBLEMEN.....	12
2.1 Betalingsachterstanden	12
2.1.1 Oorzaken van betalingsachterstanden	13
2.1.2 Betalingsachterstanden in 2012 en 2015	14
2.2 Betalingsproblemen	15
2.2.1 Rondkomen en betalingsproblemen	17
2.2.2 Reden betalingsproblemen	18
3 RISICO OP BETALINGSPROBLEMEN	20
3.1 Overzicht van de resultaten	20
3.2 Socio-demografische kenmerken	24
3.2.1 Leeftijd.....	25
3.2.2 De invloed van partner en kinderen.....	25
3.2.3 Inkomen.....	26
3.2.4 Werkend of uitkeringsgerechtigd	26
3.2.5 Woonsituatie	27
3.2.6 Financiële tegenslag	28
3.3 Financieel gedrag en financiële vaardigheden.....	29
3.3.1 Spaargedrag	29

3.3.2	Wekelijks het banksaldo controleren	30
3.3.3	Administratie voeren	30
3.3.4	Verantwoord bestedingsgedrag.....	31
3.3.5	Jaarlijks de uitgaven op een rij zetten	32
3.4	Persoonlijkheidskenmerken	32
3.4.1	Impulsiviteit	33
3.4.2	Korte-termijnnoriëntatie.....	34
3.4.3	Lange-termijnnoriëntatie	34
3.4.4	Piekeren	35
3.5	Financiële opvoeding	36
3.5.1	Hoe ouders vroeger met geld omgingen.....	37
3.5.2	Van ouders leren omgaan met geld.....	38
LITERATUURLIJST		41
BIJLAGE 1 – ONDERZOEKSVERANTWOORDING		42
BIJLAGE 2 – SOCIO-DEMOGRAFISCHE KENMERKEN		43
BIJLAGE 3 – DEFINITIE ERNST BETALINGSPROBLEMEN.....		44
BIJLAGE 4 – TOELICHTING VARIABELEN		45
BIJLAGE 5 – ANALYSES		48
Bijlage 5.1 - Geen versus wel betalingsproblemen		48
Bijlage 5.4 - Ernstige versus lichte betalingsproblemen.....		52
BIJLAGE 6 – VERDELING BETALINGSPROBLEMEN		55

Samenvatting

Betalingsachterstanden komen bij 35 procent van de huishoudens voor. De volgende betalingsachterstanden kwamen het meest voor:

- rekening(en) te laat betaald;
- een aanmaning ontvangen;
- geen geld meer kunnen opnemen.

Een betalingsachterstand hoeft niet direct een probleem te zijn voor de persoon zelf, de schuldeiser en/of de maatschappij. Het Nibud spreekt van betalingsproblemen als betalingsachterstanden uit de privésfeer worden gehaald en de schuldeiser en de maatschappij er kosten voor maken. Van de Nederlandse huishoudens heeft 79 procent geen betalingsproblemen, 11 procent lichte en 10 procent ernstige betalingsproblemen.

Dit rapport geeft inzicht in de vraag welke personen risico lopen op betalingsproblemen. Het risico houdt verband met socio-demografische kenmerken, vaardigheden en persoonlijkheidskenmerken van een persoon, en met zijn financiële opvoeding. Sommige van deze kenmerken hangen direct samen met de kans op betalingsproblemen; andere zijn indirect van invloed.

Sommige kenmerken blijken de kans te vergroten dat iemand (lichte of ernstige) betalingsproblemen krijgt. Er zijn ook kenmerken die bepalen of iemand ernstige betalingsproblemen krijgt in plaats van lichte. De kans dat iemand betalingsproblemen heeft of krijgt, hangt dus af van een samenspel van allerlei factoren.

Socio-demografische kenmerken

De kans op betalingsproblemen is groter als iemand:

- jonger is;
- kinderen heeft;
- een uitkering heeft in plaats van werk;
- een huurwoning heeft in plaats van een koopwoning;
- minder geld te besteden heeft door een terugval in het inkomen en/of (veel) hogere uitgaven.

De kans dat iemand betalingsproblemen krijgt, hangt niet direct af van de hoogte van het inkomen.

Personen met ernstige betalingsproblemen hebben vaker dan personen met lichte betalingsachterstanden:

- een uitkering in plaats van werk;
- een werkende partner in plaats van geen partner;
- een relatief hoog inkomen;

- een huurwoning.

Financiële vaardigheden en gedrag

Personen met betalingsproblemen vertonen ander financieel gedrag en beschikken over andere vaardigheden dan personen zonder betalingsproblemen. De kans op betalingsproblemen is groter als iemand:

- weinig spaargeld heeft;
- de administratie niet op orde heeft.

Personen met lichte betalingsproblemen verschillen van die met ernstige betalingsproblemen in financiële vaardigheden en gedrag. Personen met ernstige betalingsproblemen:

- hebben minder vaak een spaarrekening;
- checken vaker hun banksaldo;
- hebben hun administratie minder goed op orde dan personen met lichte betalingsproblemen.

Persoonlijkheidskenmerken

Ook persoonlijkheidskenmerken en de houding van een persoon houden verband met de kans op betalingsproblemen. Personen met betalingsproblemen zeggen vaker:

- impulsief om te gaan met geld;
- veel te piekeren.

Personen met ernstige betalingsproblemen zijn meer op de korte termijn gericht dan personen met lichte betalingsproblemen.

Beperkte lange-termijngerichtheid en impulsief gedrag hebben (ook) *indirect* effect op de kans dat iemand betalingsproblemen heeft. Wanneer iemand een beperkte lange-termijngerichtheid heeft en impulsief gedrag vertoont, verkleint dat de kans dat hij zijn administratie bijhoudt. Een gebrekkige administratievoering vergroot weer de kans op betalingsproblemen.

Financiële opvoeding

Personen die als kind geen goed voorbeeld kregen van hun ouders op het gebied van omgaan met geld, hebben meer kans op betalingsproblemen dan personen die wel een goed voorbeeld kregen. Ook indirect heeft de financiële opvoeding gevolgen. Wie is grootgebracht door ouders die niet het goede voorbeeld (konden) geven en/of geen goede financiële opvoeding boden, vertoont vaker impulsief gedrag. Impulsiviteit vergroot weer de kans op betalingsproblemen.

Conclusie en visie

Conclusie

De bevindingen uit dit onderzoek bevestigen de resultaten van het onderzoek uit 2012 dat vaardigheden, houding en de financiële opvoeding een duidelijk invloed hebben op de kans op betalingsproblemen. De volgende factoren vergroten de kans dat een persoon te maken krijgt met betalingsproblemen:

- een ongeordende administratie;
- impulsief gedrag en korte-termijngerichtheid;
- geen financiële opvoeding hebben gehad.

Net als in het onderzoek uit 2012 blijkt de hoogte van het inkomen niet direct van invloed te zijn op de kans dat iemand betalingsproblemen heeft of krijgt. Zowel in 2012 als in het onderzoek uit 2015 blijkt dat de kans op betalingsproblemen toeneemt wanneer iemand minder geld te besteden heeft of zich in een uitkeringssituatie bevindt. Ook blijken huurders meer risico te lopen op betalingsproblemen dan woningeigenaren.

In het onderzoek uit 2012 werd duidelijk dat personen die het belangrijk vinden om te sparen, minder kans hebben op betalingsproblemen. Dit onderzoek gaat dieper in op dit onderwerp, omdat ook is gekeken naar de daadwerkelijke vermogenssituatie (hoeveelheid spaargeld). Het blijkt dat hoe minder spaargeld iemand heeft, hoe groter zijn kans op betalingsproblemen. Het ontbreken van een buffer is een belangrijke risicofactor voor het ontstaan van betalingsproblemen.

Dit onderzoek laat zien dat een impulsieve houding, korte-termijngerichtheid en onvoldoende financiële opvoeding de kans op betalingsproblemen vergroten, zowel direct als indirect. Daarmee beïnvloeden deze (persoons)kenmerken in sterke mate de kans dat iemand met betalingsproblemen te maken krijgt.

Personen met ernstige betalingsproblemen verschillen op een aantal punten van die met lichte betalingsproblemen. Niet hun houding en persoonlijkheid zijn van invloed, maar hun (financiële) situatie en hun financiële gedrag. Ze zijn vaker huurder, hebben vaker een uitkering en geen spaargeld/spaarrekening dan mensen met lichte betalingsproblemen. Het lijkt daarmee te gaan om personen die zich langdurig in een meer nijpende financiële situatie bevinden. Zij controleren ook minder regelmatig hun saldo dan personen zonder of met lichte betalingsproblemen. Tegelijkertijd ontbreekt het hen aan financiële vaardigheden. Zij hebben hun administratie minder goed op orde en controleren minder vaak rekeningen en afschriften.

Visie

Dit onderzoek bevestigt dat de financiële hulpverlening de houding, vaardigheden en het gedrag van personen centraal moet stellen bij het voorkomen en aanpakken van financiële problemen. Door personen te leren, motiveren en activeren om hun administratie bij te houden, uitgaven te controleren en een buffer op te bouwen, kan hun risico op betalingsproblemen worden verkleind.

Om personen hierbij te ondersteunen heeft het Nibud drie vuistregels ontwikkeld. De vuistregels luiden als volgt:

- Check wekelijks uw saldo en uitgaven
- Spaar maandelijks 10% van uw inkomen
- Plan jaarlijks uw inkomsten en uitgaven

De Check, Plan, Spaar-vuistregels zijn concrete gedragsadviezen met een heldere boodschap. Uit diverse onderzoeken uit de gedrags- en communicatiewetenschappen blijkt dat dergelijke adviezen consumenten kan helpen bij het uitvoeren van gewenst gedrag.

Bij de vuistregels zijn ook stappenplannen en een e-coachingsprogramma ontwikkeld. Bij de e-coaching krijgen deelnemers per email en sms tips&trucs om de vuistregels eigen te maken.

Mensen motiveren en leren de administratie te organiseren en bij te houden

In *Geldzaken in de praktijk 2015* (Van der Schors et al., 2015) bleek dat 75 procent van de consumenten zijn administratie wel op orde heeft en 1 op de 20 absoluut niet.

Een kwart van de consumenten loopt daarmee een verhoogd risico op betalingsproblemen en zelfs op ernstige betalingsproblemen.

Het is dus belangrijk dat consumenten geleerd wordt hoe zij hun administratie kunnen organiseren en bijhouden, met het doel overzicht te houden van hun inkomsten en uitgaven. Dit vraagt om andere vaardigheden dan voorheen, omdat huishoudens de gegevens meer individueel, en op verschillende manieren ontvangen (via e-mail, post en/of in mijn-omgevingen).

Het Nibud gaat in 2017 nader onderzoek doen naar de wijze waarop consumenten hun administratie in het digitale tijdperk bijhouden.

Een kwart van de consumenten heeft zijn administratie nog niet op orde. Dit onderzoek laat zien dat een ongeordende administratie vaker voorkomt bij personen die korte-termijngericht en impulsief zijn. Mogelijk komt dat doordat de communicatie vooral de *toekomstige* voordelen van een geordende administratie benadrukt. Een geordende administratie zorgt voor overzicht, waardoor je belangrijke documenten *later* gemakkelijk kunt terugvinden. Maar korte-termijngerichte en impulsieve personen zijn veel minder bezig met die toekomst. Zij willen direct kopen wat ze zien. Daar zou in de communicatie richting deze doelgroep rekening mee gehouden moeten worden.

Spaargedrag (onbewust) bevorderen

Dit onderzoek toont het belang aan van een buffer. Wie geld achter de hand heeft, kan onverwachte rekeningen direct betalen en voorkomt zo betalingsachterstanden. Van der Schors et al. (2015) liet eerder al zien dat de financiële gevolgen van een inkomensterugval beperkter zijn als huishoudens spaargeld achter de hand hebben. Ook al vinden de meeste Nederlanders sparen belangrijk, voor een substantieel deel van hen blijft dat moeilijk. Volgens het Nibud ligt er hier ook een belangrijke rol voor banken en financiële instellingen om op een positieve manier – die ten goede komt aan de consument - in te spelen op het onbewuste gedrag van personen. Het Nibud onderzoekt momenteel hoe inzichten uit de gedragswetenschappen toegepast kunnen worden om spaargedrag te bevorderen.

Financiële opvoeding: door ouders, school én maatschappij

Het financiële gedrag van ouders heeft invloed op de financiële situatie van de volgende generatie. Daarom blijft financiële opvoeding belangrijk: door ouders, maar ook door scholen en de maatschappij. De kern van de financiële opvoeding bestaat uit 'grenzen stellen' en het 'leren keuzes maken met een beperkt budget'. Dit onderzoek laat immers zien dat er een verband bestaat tussen financiële opvoeding en impulsief gedrag als volwassene.

Niet alle ouders vertonen altijd het gewenste voorbeeldgedrag op het gebied van geldzaken. Scholen zouden daarom een belangrijke rol kunnen spelen in de financiële educatie, zodat alle kinderen informatie krijgen over omgaan met geld, reclame, verleidingen en keuzes maken. Ook de (schuld)hulpverlening kan meer aandacht besteden aan de financiële opvoeding van kinderen. Zo zouden hulpverleners die bij gezinnen thuiskomen, kunnen voorstellen om kinderen te betrekken bij keuzes die voor het hele gezin gelden, zoals bezuinigingen. Op deze manier begrijpen kinderen beter wat er aan de hand is en kunnen ze meedenken over creatieve oplossingen.

Uitkeringsgerechtigden

Er bestaat een groep uitkeringsgerechtigden die vaak langdurig van een laag inkomen moet rondkomen. Zij hebben een verhoogde kans op ernstige betalingsproblemen. Ook bij deze huishoudens is het belangrijk te letten op hun houding en hun vaardigheden. Tegelijkertijd Nibud vindt het geen overbodige luxe dat er voor deze huishoudens extra financiële ondersteuning bestaat die betalingsproblemen kan voorkomen of beperken. Een voorbeeld is de individuele inkomenstoeslag door gemeenten.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Ongeveer 650.000 huishoudens hebben problematische schulden en nog eens 735.000 huishoudens lopen een risico daarop (Panteia, 2015). Van de Nederlandse huishoudens komt 45 procent met moeite rond (Van der Schors et al., 2015). Daarnaast blijkt de ernst van de betalingsachterstanden te zijn toegenomen. Was in 2012 de meest gegeven reden nalatigheid, nu ligt de oorzaak meer in het feit dat huishoudens de noodzakelijke uitgaven nog met moeite kunnen betalen (Van der Schors et al., 2015).

Het Nibud wil schuldenaars en organisaties die te maken hebben met schuldenaars, effectief en efficiënt ondersteunen bij het voorkomen en/of aanpakken van financiële problemen. Daarvoor is kennis nodig van de factoren die het risico op het ontstaan van financiële problemen daadwerkelijk vergroten.

Inzicht in de daadwerkelijke oorzaken van betalingsachterstanden

Van een aantal factoren is bekend dat ze samenhangen met financiële problemen. Dat wil echter nog niet zeggen dat deze factoren ook de *oorzaak* zijn van de problemen. Een kenmerk dat vaak voorkomt bij personen met financiële problemen, hoeft deze problemen nog niet daadwerkelijk te veroorzaken. Zo bleek uit *Kans op financiële problemen 2012* (Madern & Van der Schors, 2012) dat betalingsproblemen meer voorkomen bij huishoudens met een laag inkomen. Maar bij nader onderzoek waarbij er ook rekening werd gehouden met vaardigheden, houding en financieel gedrag, bleek het lage inkomen niet van invloed te zijn op het ontstaan van de betalingsproblemen. Het Nibud wil de kans verkleinen dat consumenten te maken krijgen met financiële problemen. Daarvoor is inzicht nodig in de achterliggende kenmerken die financiële problemen veroorzaken. Alleen dan kunnen de oorzaken van financiële problemen daadwerkelijk aangepakt worden. Met dit onderzoek wil het Nibud meer inzicht verwerven in achterliggende kenmerken die financiële problemen veroorzaken.

Voortbouwen op eerder onderzoek

In 2012 heeft het Nibud een eerste verkenning gedaan naar de factoren (gedragskenmerken, omgevingsfactoren en persoonskenmerken) die het ontstaan van betalingsproblemen verklaren (Madern & Van der Schors, 2012). Hieruit bleek dat de hoogte van het inkomen niet van invloed is. Wel van invloed is de manier waarop er met geld wordt omgegaan en de houding ten opzichte van geld. Een lange-termijnvisie hebben, verleidingen kunnen weerstaan en sparen belangrijk vinden, verkleinen de kans op financiële problemen.

Dit onderzoek bouwt voort op deze resultaten. Bovendien kijkt dit onderzoek niet alleen naar de factoren die de kans op het *ontstaan* van betalingsproblemen vergroten, maar ook naar de factoren die verklaren waarom iemand te maken krijgt met ernstige

betalingsproblemen in plaats van lichte. Ook wordt onderzocht hoe kenmerken elkaar onderling beïnvloeden en daarmee, indirect, ook van invloed kunnen zijn op de betalingsproblemen.

1.2 Doel onderzoek

Dit onderzoek wil inzicht geven in de vraag welke personen meer kans hebben om met betalingsproblemen te maken te krijgen. De onderzoeksvraag luidt dan ook: *Welke kenmerken vergroten de kans op betalingsproblemen?*

Doel is te onderzoeken of met name socio-demografische kenmerken, financiële vaardigheden en gedrag, persoonlijkheidskenmerken en/of de financiële opvoeding van invloed zijn op het ontstaan van betalingsproblemen. Een tweede doel is inzicht te krijgen in de onderlinge samenhang van deze kenmerken. Een laatste doel is na te gaan in hoeverre mensen met lichte betalingsproblemen verschillen van die met ernstige betalingsproblemen en wat de grootste risicofactoren zijn op betalingsproblemen.

1.3 Bestaande literatuur

In de aanpak van schuldenproblematiek is er de laatste jaren meer aandacht gekomen voor de verschillende factoren die gezamenlijk het gedrag van mensen – en in het bijzonder schuldenaren - bepalen. Zo heeft de Wetenschappelijk Raad voor het Regeringsbeleid (Tiemeijer, 2016) recent een publicatie uitgebracht over de invloed en het belang van non-cognitieve factoren bij schulden en betalingsachterstanden. Verschillende theorieën over het gedrag van mensen laten zien dat bijvoorbeeld omgevingsfactoren, persoonlijkheidskenmerken, situationele factoren, de intentie en motivatie en de aanwezige kennis en vaardigheden, gezamenlijk bepalen of iemand wel of niet bepaald gedrag vertoont. In Madern & Van der Schors (2012) en Madern (2012) wordt dit uitgebreid beschreven gerelateerd aan het vertonen van financieel gezond gedrag.

Panteia neemt in *Huishoudens in de rode cijfers* (2015) ook de verschillende aspecten van gedrag mee om tot een indeling van risicogroepen te komen. Zij onderscheiden – op basis van interviews - drie typen oorzaken: (1) terugval in inkomen; (2) gebrekkig financieel beheer; (3) te hoge levensstandaard.

Madern (2015) laat zien dat het beschikken over Nibud-competenties voor financiële zelfredzaamheid een voorwaarde is voor financieel gezond gedrag. Tegelijkertijd bepalen persoonlijkheidskenmerken, de motivatie en self-efficacy¹ of iemand uiteindelijk ook het gewenste financiële gedrag vertoont (Jungmann & Madern, 2016). Madern (2015) laat zien dat de mate waarin iemand gelooft dat hij bepaald gedrag (bijv. 'sparen'

---

¹ Self-efficacy is de verwachting die personen hebben over hun eigen vermogen om bepaald gedrag te kunnen uitvoeren.

of 'de administratie uitvoeren') kan vertonen, een belangrijke voorspeller is van het daadwerkelijke gedrag.

1.4 Afbakening

Er is geen eenduidige definitie van financiële problemen. Iemand met een lening heeft niet direct een financieel probleem, mits hij de rente en aflossing kan betalen. Dit onderzoek richt zich, net als in 2012, op bepaalde vormen van betalingsachterstanden. Het gaat om betalingsachterstanden die een betalingsprobleem gaan vormen, omdat de schuldeiser en de maatschappij er kosten voor maken. In dat geval wordt het individuele probleem uit de privésfeer gehaald. Bij deze benadering wordt dus gekeken naar de gevolgen van de betalingsachterstanden. In paragraaf 3.2 wordt hier dieper op ingegaan.

Dit onderzoek kijkt naar het effect van verschillende socio-demografische kenmerken, financiële vaardigheden en gedragingen, persoonlijkheidskenmerken en het effect van de financiële opvoeding op de kans op betalingsproblemen. Uiteraard zijn deze kenmerken niet allesomvattend. Factoren als motivatie, self-efficacy en de ervaren sociale norm, zijn binnen dit onderzoek niet meegenomen.

In dit onderzoek ligt namelijk de focus op de factoren die bepalend zijn voor het ontstaan van betalingsproblemen. Het onderzoek gaat niet zozeer over de vraag waarom iemand wel of niet bepaald gedrag vertoont dat van invloed is op het bestaan van betalingsproblemen.

1.5 Leeswijzer

Voor dit onderzoek zijn 1.444 Nederlanders tussen de 18 en 70 jaar ondervraagd. Deze groep is representatief voor alle Nederlanders in deze leeftijdsgroep wat betreft leeftijd, geslacht en regio. Alle deelnemers aan dit onderzoek voeren een zelfstandig huishouden. Een uitgebreide beschrijving van de onderzoeksopzet staat in bijlage 1. De socio-demografische kenmerken van de ondervraagden zijn beschreven in bijlage 2.

Het rapport beschrijft de belangrijkste bevindingen uit het onderzoek:

- Hoofdstuk 2 beschrijft hoeveel Nederlandse consumenten betalingsachterstanden en betalingsproblemen hebben in 2015. Hierbij wordt de definitie van deze begrippen beschreven. Ook gaat dit hoofdstuk in op de reden van betalingsachterstanden en –problemen.
- Hoofdstuk 3 gaat in op de samenhang tussen verschillende kenmerken en betalingsproblemen.

De bijlagen geven gedetailleerde informatie over de methode van onderzoek en de onderzoeksresultaten.

2 Betalingsachterstanden & betalingsproblemen

De volgende betalingsachterstanden kwamen in 2015 het meest voor:

- rekening(en) te laat betaald;
- een aanmaning ontvangen;
- geen geld meer kunnen opnemen.

Een betalingsachterstand hoeft niet direct een probleem te zijn voor de persoon zelf, de schuldeiser en/of de maatschappij. Het Nibud spreekt van betalingsproblemen als betalingsachterstanden uit de privésfeer worden gehaald en de schuldeiser en de maatschappij er kosten voor maken. Van de Nederlandse huishoudens heeft 79 procent geen betalingsproblemen, 11 procent lichte en 10 procent ernstige betalingsproblemen.

Dit hoofdstuk gaat over betalingsachterstanden en betalingsproblemen. Hoe vaak komen betalingsachterstanden voor? Om welke vormen gaat het? Wat is de reden dat er achterstanden ontstaan? En hoe is de situatie veranderd tussen 2012 en 2015?

2.1 Betalingsachterstanden

Tabel 1 laat zien welke betalingsachterstanden de respondenten het afgelopen jaar hebben gehad en met welke frequentie die voorkwamen².

De volgende gebeurtenissen kwamen in 2015 het meest voor:

- rekening(en) te laat betaald;
- een aanmaning ontvangen;
- geen geld meer kunnen opnemen.

---

² De percentages van tabel 1 kunnen enigszins verschillen met 'Geldzaken in de Praktijk' (2015), doordat de datasets verschillen.

Tabel 1: Gebeurtenissen die consumenten de afgelopen 12 maanden meemaakten (meerdere antwoorden mogelijk, n=1.444)

	Enkele keer %	Regelmatig %	Nee %
Rekening(en) te laat betaald	15	10	75
Een aanmaning ontvangen	12	9	79
Geen geld meer kunnen opnemen/niet kunnen pinnen	9	9	82
Weigering van een automatische incasso	9	7	84
Brieven van incassobureau of deurwaarder ontvangen	6	5	89
De huur/hypotheek meer dan 10 dagen te laat betaald	5	4	91
Loonbeslag gelegd op uw salaris	3	3	93
Aangemeld bij ZIN/CVZ, vanwege achterstanden zorgverzekering	3	4	93
Voorschot op salaris aangevraagd	2	2	96
Energie afgesloten door te laat betalen	2	2	96

2.1.1 Oorzaken van betalingsachterstanden

De belangrijkste oorzaken van betalingsachterstanden houden verband met de financiële situatie. Van de respondenten zegt 27 procent dat de vaste lasten te hoog zijn; 26 procent geeft een inkomensdaling als reden. Nog eens 24 procent zegt te hoge zorgkosten te hebben.

Uit tabel 2 blijkt dat een deel van de betalingsachterstanden is terug te voeren op financiële vaardigheden en het financieel beheer. Eén op de vijf respondenten zegt dat de betaling aan zijn aandacht is ontsnapt; 12 procent noemt als oorzaak het slecht bijhouden van de administratie.

De betalingsachterstanden zijn nu ernstiger dan in 2012. Was in 2012 de meest gegeven reden nalatigheid, nu is de oorzaak meer dat huishoudens de noodzakelijke uitgaven slechts met moeite kunnen betalen. Te hoge vaste lasten en zorgkosten zijn nu twee van de drie belangrijkste redenen voor de betalingsachterstanden. In 2012 kwamen deze twee redenen niet voor in de top 3.

Tabel 2: Reden betalingsachterstand(en) (meerdere antwoorden mogelijk)

	2012 (n=923)	2015 (n=550)
	%	%
Mijn vaste lasten zijn te hoog	15	27
Als gevolg van een inkomensdaling	25	26
Ik had te maken met hoge zorgkosten	10	24
Ik had het wel kunnen betalen, maar het is aan mijn /onze aandacht ontsnapt	34	18
Ik had te maken met een hoge belastingaanslag/ ik moest toeslagen terugbetalen	21	17
Slecht bijhouden van de administratie	14	13
Er waren andere uitgaven die hoger waren dan verwacht	8	9
Mijn eindafrekening van de energierekening viel veel hoger uit dan verwacht	11	8
Ik had een discussie met de organisatie waar ik de betalingsachterstand had	5	7

2.1.2 Betalingsachterstanden in 2012 en 2015

De vraag is of het aantal betalingsachterstanden is veranderd sinds 2012. Daarom zijn acht gebeurtenissen uit het onderzoek van 2012 vergeleken met dezelfde gebeurtenissen uit dit onderzoek (zie tabel 3).

In 2012 bleek 40 procent van de respondenten een of meer van deze betalingsachterstanden te hebben gehad, tegen 35 procent in 2015. De top 3 van betalingsachterstanden is onveranderd gebleven. Wel kwamen de betalingsachterstanden in 2012 iets vaker voor dan in 2015. In 2012 had 31 procent van de respondenten een rekening te laat betaald, 25 procent had een aanmaning ontvangen en 18 procent kon geen geld meer opnemen³.

³ Verschillen met de percentages in tabel 3 hebben te maken met afronding.

Tabel 3: Vergelijking gebeurtenissen 2015 (n=1.444) en 2012 (n=2.212)

	2012			2015		
	Enkele keer %	Regel- matig %	Nee %	Enkele keer %	Regel- matig %	Nee %
Rekening(en) te laat betaald	23	8	70	15	10	75
Een aanmaning ontvangen	19	7	74	12	9	79
Geen geld meer kunnen opnemen/niet kunnen pinnen	11	7	81	9	9	82
Weigering van een automatische incasso	11	5	84	9	7	84
Brieven van incassobureau of deurwaarder ontvangen	-	-	-	6	5	89
De huur/hypotheek meer dan 10 dagen te laat betaald	8	3	89	5	4	91
Loonbeslag gelegd op uw salaris	2	2	96	3	3	93
Aangemeld bij ZIN/CVZ , vanwege achterstanden zorgverzekering	-	-	-	3	4	93
Voorschot op salaris aangevraagd	2	1	97	2	2	96
Energie afgesloten door te laat betalen	1	2	97	2	2	96

2.2 Betalingsproblemen

Een betalingsachterstand hoeft niet altijd een probleem te vormen. Iemand kan tijdelijk niet in staat zijn om aan zijn verplichtingen te voldoen, maar het probleem vervolgens met een betalingsregeling oplossen.

In hoeverre betalingsachterstanden een probleem zijn, is niet zwart-wit; daar zijn gradaties in. De schuldsituatie is op verschillende manieren te analyseren. Dit rapport sluit aan bij de methode van Madern (2015). Zij heeft gekeken naar het soort betalingsachterstanden dat men heeft, gecombineerd met de acties die de innende partij (de schuldeiser) moet ondernemen. Onderneemt de schuldeiser actie, dan maken andere partijen dan de schuldenaar kosten en wordt het individuele probleem uit de privésfeer gehaald. Er wordt hierbij dus gekeken naar de gevolgen van de schulden.

Analoog aan Madern (2015) onderscheidt dit onderzoek:

1. **Geen betalingsproblemen:** er zijn geen rekeningen waarvoor de schuldeiser of de maatschappij kosten heeft gemaakt.
Wie rekeningen te laat heeft betaald, maar daarvoor geen aanmaningen heeft ontvangen, behoort tot de groep 'geen betalingsproblemen'. Pas als er een aanmaning wordt verstuurd, maakt de schuldeiser kosten.
2. **Lichte betalingsproblemen:** er zijn wel kosten gemaakt, maar deze zijn nog relatief laag. In dit geval heeft de schuldeiser wel al acties ondernomen, maar er zijn nog geen maatschappelijke kosten.
3. **Ernstige betalingsproblemen:** de schuldeiser heeft hoge kosten gemaakt en er zijn ook kosten voor de maatschappij.

In het kader hierna staat hoe het Nibud binnen dit rapport de begrippen 'geen, lichte of ernstige betalingsproblemen' definieert. Elk huishouden valt in een van de drie categorieën. In bijlage 3 is per betalingsachterstand beschreven hoe dit samenhangt met (de ernst van) betalingsproblemen.

Definitie van geen, lichte en ernstige betalingsproblemen

Huishoudens met een **licht betalingsprobleem** hebben een of meerdere van onderstaande gebeurtenissen meegemaakt in de afgelopen 12 maanden:

- een enkele keer de huur/hypotheek meer dan 10 dagen te laat betaald;
- regelmatig een aanmaning ontvangen;
- regelmatig geen geld meer kunnen opnemen/niet meer kunnen pinnen;
- regelmatig weigering van een automatische incasso;
- een enkele keer een voorschot op het salaris gevraagd;
- brieven van incassobureau of deurwaarder ontvangen.

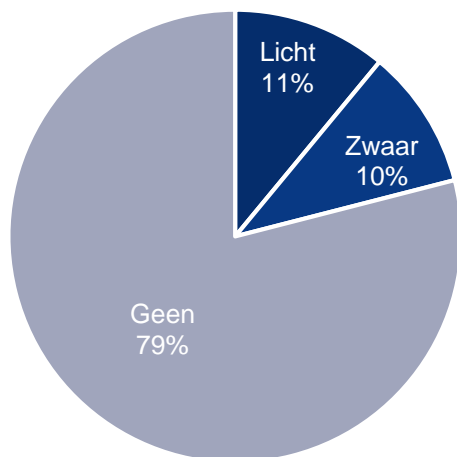
Huishoudens met een **ernstig betalingsprobleem** hebben minimaal een of meerdere van onderstaande gebeurtenissen meegemaakt in de afgelopen 12 maanden:

- regelmatig de huur/hypotheek meer dan 10 dagen te laat betaald;
- energie afgesloten vanwege achterstanden;
- loonbeslag op het salaris;
- regelmatig een voorschot op het salaris gevraagd;
- aangemeld bij ZIN/CVZ, vanwege achterstanden bij de zorgverzekering.

Huishoudens **zonder betalingsprobleem**: geen van bovenstaande gebeurtenissen meegemaakt in de afgelopen 12 maanden.

Figuur 1 laat zien dat 79 procent van de Nederlandse huishoudens geen betalingsproblemen heeft, 11 procent heeft lichte en 10 procent ernstige betalingsproblemen.

Figuur 1: Percentage huishoudens met betalingsproblemen

In 2015 had 20 procent van de huishoudens betalingsproblemen, tegen 18 procent in 2012. In deze vergelijking zijn de gebeurtenissen 'aanmelding bij ZIN/CVZ' en 'brieven van incassobureaus/deurwaarders' niet meegenomen, omdat hier in 2012 niet naar is gevraagd.

2.2.1 Rondkomen en betalingsproblemen

Huishoudens zonder betalingsproblemen komen - logischerwijs - makkelijker rond dan die met betalingsproblemen. Toch zegt 11 procent van de respondenten zonder betalingsproblemen (zeer) moeilijk rond te komen. Ondanks het feit dat men met moeite rondkomt, lijkt het bij deze huishoudens te lukken om geen betalingsproblemen te laten ontstaan.

Van de huishoudens met ernstige betalingsproblemen zegt 13 procent (zeer) gemakkelijk te kunnen rondkomen. Hierbij kan meespelen dat de respondenten is gevraagd of zij *in de afgelopen 12 maanden* betalingsproblemen hebben gehad. In hoeverre iemand kan rondkomen, is echter een momentopname. Op het moment dat de respondent de vragenlijst invult, kan hij goed rondkomen omdat de ernstige betalingsproblemen inmiddels (gedeeltelijk) zijn opgelost. In vergelijking met hoe de situatie voorheen was, heeft men wellicht het gevoel nu gemakkelijk(er) rond te kunnen komen.

Tabel 4: Ernst van de betalingsproblemen, naar mate van rondkomen (n=1.444)

	(Zeer) moeilijk	Eerder moeilijk dan makkelijk	Eerder makkelijk dan moeilijk	(Zeer) gemakkelijk
	%	%	%	%
Geen betalingsproblemen (n = 1.147)	11	27	30	31
Lichte betalingsproblemen (n=154)	38	42	12	7
Ernstige betalingsproblemen (n=143)	42	30	15	13

2.2.2 Reden betalingsproblemen

Huishoudens met ernstige betalingsproblemen zeggen vaker dan huishoudens met lichte betalingsproblemen dat zij te maken hebben met:

- hoge vaste lasten;
- hoge zorgkosten;
- een hoge energierekening.

Dit is begrijpelijk; onder de groep 'ernstige betalingsproblemen' vallen immers de huishoudens bij wie de energie is afgesloten a.g.v. betalingsachterstanden bij de energiemaatschappij en die aangemeld zijn bij ZIN/CVZ vanwege achterstanden bij de zorgverzekering.

Huishoudens met lichte betalingsproblemen zeggen juist vaker dat hun betalingsproblemen veroorzaakt zijn door nalatigheid en onvoldoende financieel beheer (administratie niet op orde).

Tabel 5: Reden betalingsachterstand, naar ernst betalingsproblemen (meerdere antwoorden mogelijk)

	Lichte betalingsproblemen (n=154) %	Ernstige betalingsproblemen (n=143) %
Mijn vaste lasten zijn te hoog	34	37
Als gevolg van een inkomensdaling	31	31
Ik had te maken met hoge zorgkosten	20	29
Ik had te maken met een hoge belastingaanslag / ik moest toeslagen terugbetalen	21	20
Ik had het wel kunnen betalen, maar het is aan mijn /onze aandacht ontsnapt	15	9
Slecht bijhouden van de administratie	16	13
Er waren andere uitgaven die hoger waren dan verwacht	10	10
Mijn eindafrekening van de energierekening viel veel hoger uit dan verwacht	7	17
Ik had een discussie met de organisatie waar ik de betalingsachterstand had	6	14

Huishoudens met ernstige betalingsproblemen hebben vaker een discussie met een organisatie over een betalingsachterstand dan huishoudens met lichte betalingsproblemen.

3 Risico op betalingsproblemen

‘Een betalingsachterstand zegt alleen iets over de financiële kant van de schulden. Het zegt niets over hoe personen daar zijn gekomen, hun motivatie en hun mogelijkheden. Juist het gedrag en de mogelijkheden van iemand zeggen veel over het risico dat een persoon loopt om verder in de problemen te komen, of juist de kans die een persoon heeft om uit de schulden te raken’ Madern (2015, p. 54).

Dit hoofdstuk gaat over de kenmerken van een persoon en de kans dat hij te maken krijgt met betalingsproblemen. Verschillende soorten kenmerken spelen een rol, zowel socio-demografische kenmerken, als vaardigheden, persoonlijkheidskenmerken als de financiële opvoeding. Sommige kenmerken hangen direct samen met de kans op betalingsproblemen, andere zijn indirect van invloed. Bepaalde kenmerken blijken juist de kans op het *krijgen* van betalingsproblemen te vergroten, of dit nu lichte of ernstige betalingsproblemen zijn. Er zijn ook kenmerken die bepalen of iemand met ernstige of juist met lichte betalingsproblemen te maken krijgt. De kans dat een persoon betalingsproblemen heeft of krijgt, hangt dus af van een samenspel van allerlei factoren.

3.1 Overzicht van de resultaten

Tabel 6 geeft weer welke kenmerken verband houden met de kans dat:

1. een persoon een betalingsprobleem heeft;
2. een persoon een ernstig betalingsprobleem heeft in plaats van een licht betalingsprobleem.
- 3.

De volledige resultaten zijn te vinden in bijlage 4.

In tabel 6 zijn alle mogelijke kenmerken tegelijkertijd meegenomen. Zo kan worden onderzocht wat het effect is van ieder kenmerk apart, terwijl direct ook rekening wordt gehouden met (het effect van) andere kenmerken. Hiermee wordt inzichtelijk welke groepen personen -met bepaalde kenmerken- meer kans hebben op financiële problemen en welke groepen minder.

Een bepaalde samenhang tussen betalingsproblemen en een kenmerk, betekent niet altijd dat het kenmerk leidt tot een verhoogde kans op betalingsproblemen. Het kan ook zijn dat het kenmerk *het gevolg* is van de betalingsproblemen. Zo zal uit paragraaf 3.3.2 blijken dat personen met ernstige betalingsproblemen vaker hun banksaldo controleren dan die met lichte betalingsproblemen. Het is onwaarschijnlijk dat iemand ernstigere betalingsproblemen krijgt *doordat* hij vaker zijn saldo controleert. Waarschijnlijker is het dat een persoon zijn saldo vaker gaat controleren, omdat hij *betalingsproblemen heeft*.

Verschillende soorten kenmerken

In tabel 6 staan verschillende soorten kenmerken van een persoon:

- **Socio-demografische kenmerken**, zoals leeftijd, inkomen en huishoudsamenstelling.
- **Financiële vaardigheden en gedrag**, zoals het spaargedrag, methode bijhouden administratie, verantwoord bestedingsgedrag.
- **Persoonlijkheidskenmerken en houding ten aanzien van geldzaken**, zoals de mate van impulsiviteit en korte- of lange-termijngerichtheid.
- **Financiële opvoeding**: de mate waarin de ouders het goede voorbeeld gaven en de persoon met geld heeft leren omgaan.

Bijlage 4 beschrijft de individuele kenmerken binnen deze vier hoofdkenmerken. Ook staat daar beschreven hoe ze zijn gemeten. In bijlage 6 staat per kenmerk het aantal personen met betalingsproblemen genoemd.

Verschil tussen geen, lichte en ernstige betalingsproblemen

In hoofdstuk 3.2 is onderscheid gemaakt tussen geen, lichte en ernstige betalingsproblemen (zie ook bijlage 3). Dit onderscheid is ook meegenomen in de analyses. Bekeken is of er kenmerken zijn die specifiek de kans op het krijgen/hebben van betalingsproblemen vergroten. Daarnaast is ingezoomd op de groep respondenten met betalingsproblemen: in hoeverre verschilt de groep met ernstige betalingsproblemen van die met lichte betalingsproblemen. Dit is zichtbaar in de laatste kolom van tabel 6.

Directe en indirecte effecten

Sommige kenmerken hebben een *direct* effect op de kans op betalingsproblemen: zij verhogen of verlagen direct het risico dat iemand met betalingsproblemen te maken krijgt.

Kenmerken kunnen elkaar ook onderling beïnvloeden. Dit onderlinge verband kan vervolgens invloed hebben op het hebben van betalingsproblemen. Dit betekent dat een kenmerk *indirect* samenhangt met betalingsproblemen: het kenmerk versterkt een ander kenmerk en dat kenmerk houdt weer verband met het risico op de betalingsproblemen.

Figuur 2 geeft aan welke onderlinge verbanden er zijn gevonden. In bijlage 5 is te zien hoe sterk de onderlinge verbanden zijn.

Leeswijzer tabel 6

Een plus- of minteken achter een kenmerk betekent dat er een positieve of negatieve samenhang is gevonden. Een plusteken in de tweede kolom betekent dat het kenmerk de kans op betalingsproblemen versterkt en dat het kenmerk vaker voorkomt bij personen met dan bij personen zonder betalingsproblemen. Een plusteken in de derde kolom betekent dat personen met een ernstig betalingsprobleem dit kenmerk vaker hebben dan personen met een licht betalingsprobleem. Een plus- of minteken tussen haakjes betekent dat er geen direct effect is gevonden, maar wel een indirect effect op (ernstige) betalingsproblemen.

Tabel 6: Verband tussen kenmerken en het hebben van betalingsproblemen

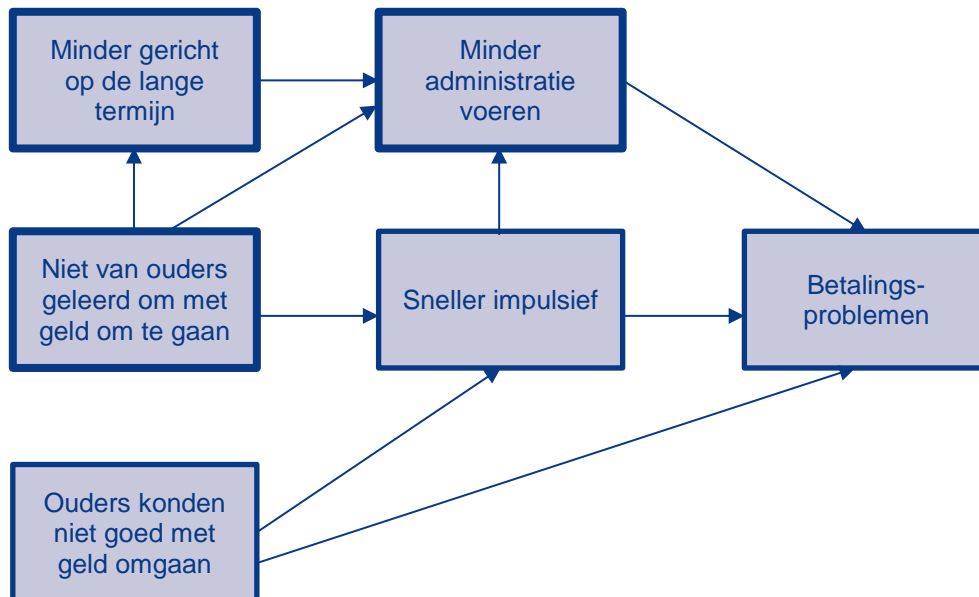
	Betalingsproblemen (ref = geen betalingsproblemen (n=1.444)	Ernstige betalingsproblemen (ref = lichte betalingsproblemen) (n=297)
Socio-demografische kenmerken		
Leeftijd	-	
Vrouw		
Heeft kind(eren)	+	
Opleiding (ref: opleiding laag)		
Opleiding middelbaar		
Opleiding hoog		
Dagactiviteit (ref: werkend)		
Heeft uitkering (bijstand, WW of WIA/WAO)	+	+
Overig (pensioen, huisman/-vrouw, student, overig)		
Dagactiviteit partner (ref: werkend)		
Heeft uitkering (bijstand, WW of WIA/WAO)		
Overig (pensioen, huisman/-vrouw, student, overig)		
Geen partner		-
Inkomen (Ln)		+
Heeft koopwoning	-	-

Negatieve financiële verandering	+	
Financieel vaardigheden en gedrag		
Spaargeld (Ln)	-	
Heeft spaarrekening		-
Spaart maandelijks		
Checkt wekelijks zijn banksaldo		+
Maakt min. 1x per jaar een uitgavenoverzicht		
Administratie voeren	-	-
Verantwoord besteden		
Persoonlijkheidskenmerken		
Korte-termijngericht		+
Lange-termijngericht	(-)	(-)
Impulsief	+	
Piekeren	+	
Financiële opvoeding		
Van ouders geleerd om met geld om te gaan	(-)	
Ouders konden goed met geld omgaan	-	(-)

Toelichting: + positieve samenhang met betalingsproblemen, - negatieve samenhang met betalingsproblemen. Geen teken betekent dat er geen samenhang is gevonden.

Figuur 2: Onderlinge samenhang tussen opvoeding, persoonlijkheidskenmerken en financieel gedrag met betrekking tot betalingsproblemen.
Dikgedrukte rand = onderlinge samenhang versterkt ook de kans op ernstige betalingsproblemen.

3.2 Socio-demografische kenmerken

De kans op betalingsproblemen is groter naarmate iemand jonger is en/of:

- kinderen heeft;
- een uitkering heeft in plaats van werk;
- een huurwoning heeft in plaats van een koopwoning;
- minder geld te besteden heeft door een terugval in het inkomen en/of (veel) hogere uitgaven.

De kans dat iemand betalingsproblemen krijgt, hangt niet af van de hoogte van het inkomen.

Personen met ernstige betalingsproblemen hebben vaker dan personen met lichte betalingsachterstanden:

- een uitkering in plaats van werk;
- een werkende partner in plaats van geen partner;
- een iets hoger inkomen;
- een huurwoning.

3.2.1 Leeftijd

De kans op betalingsproblemen neemt af naarmate iemand ouder wordt. Van de respondenten jonger dan 35 jaar heeft 3 op de 10 betalingsproblemen, tegen 18 procent van de 45- tot 65-jarigen. Met name ernstige betalingsproblemen komen meer voor bij respondenten tot 45 jaar.

Tabel 7: Ernst van de betalingsproblemen, naar leeftijd (n = 1.444)

	18-35	35-45	45-54	55-64	65 jaar of ouder
	%	%	%	%	%
Geen betalingsproblemen	70	75	82	83	93
Lichte betalingsproblemen	13	11	12	12	3
Ernstige betalingsproblemen	17	13	6	5	4

Kans op geldproblemen 2012 en Madern (2015) laten zien dat de kans op betalingsproblemen in eerste instantie toeneemt met de leeftijd en vervolgens afneemt vanaf de leeftijd net boven de 50 jaar. Een mogelijke verklaring is dat het huidige onderzoek rekening houdt met het vermogen (spaargeld) van een persoon. Het vermogen van 50-plussers is over het algemeen groter dan dat van 50-minners (zie bijvoorbeeld CBS-statistieken). Als dit effect niet apart wordt meegenomen, kan het – indirect - van invloed zijn via het effect van leeftijd op de kans op betalingsproblemen.

3.2.2 De invloed van partner en kinderen

Net als in 2012 hebben respondenten met kinderen meer kans op betalingsproblemen dan die zonder kinderen: 24 tegen 19 procent.

Een partner hebben is niet van invloed op het risico op betalingsproblemen.

Respondenten met ernstige betalingsproblemen hebben vaker een partner dan die met lichte betalingsproblemen: 58 tegen 49 procent. Mogelijk komt dit doordat huishoudens met twee volwassenen hogere vaste lasten hebben. Beiden hebben bijvoorbeeld verplicht een zorgverzekering. Als de situatie nijpend is, kunnen de financiële gevolgen in huishoudens met twee volwassenen groter zijn. Het Nibud ziet ook in de minima-effectrapportages⁴ voor gemeenten dat huishoudens met twee volwassenen grotere tekorten op de begroting hebben dan eenpersoonshuishoudens.

⁴ Dit is een onderzoek dat het Nibud voor gemeenten doet. Hierin kijken we naar het effect van lokaal minimabeleid op de financiële situatie van verschillende huishoudens in de gemeente. Zie: <https://www.nibud.nl/beroepsmatig/minima-effectrapportage/>

3.2.3 Inkomen

Respondenten met een laag inkomen lijken meer kans te hebben op betalingsproblemen dan die met een hoger inkomen, zie tabel 8. Dit inkomenseffect valt echter weg als er rekening gehouden wordt met andere socio-demografische kenmerken, vaardigheden, persoonlijkheidskenmerken en opvoeding. Het maakt hierbij niet uit of het huishouden een laag of een hoog inkomen heeft.

Tabel 8: Ernst van de betalingsproblemen, naar inkomen (n=1.444)

	Tot 1750 (n = 558)	1750-2750 (n = 428)	Meer dan 2750 (n = 458)
	%	%	%
Geen betalingsproblemen	73	82	85
Lichte betalingsproblemen	15	9	6
Ernstige betalingsproblemen	12	9	9

Op basis van tabel 8 lijkt er geen significant verband te bestaan tussen de hoogte van het inkomen en de kans op lichte of ernstige betalingsproblemen. Rekening houdend met de kenmerken uit tabel 6 blijkt echter dat respondenten met een hoger inkomen meer kans hebben op ernstige betalingsproblemen dan op lichte betalingsproblemen. In Madern (2015) was het verband andersom: van de huishoudens met betalingsachterstanden, hadden de huishoudens met hogere inkomens eerder kans op lichtere dan op ernstige betalingsachterstanden. In dat onderzoek is echter met andere factoren rekening gehouden, waardoor de uitkomsten niet één-op-één te vergelijken zijn. Zo houdt het huidige onderzoek rekening met het aanwezige spaargeld en de arbeidssituatie. Voor het effect van deze factoren wordt gecorrigeerd. Een verklaring voor dit inkomenseffect zou kunnen zijn dat mensen met een hoger inkomen, zich zekerder voelen en sneller denken dat bepaalde betalingsachterstanden niet meteen ernstig zijn / zullen worden (zie ook Duca & Rosenthal, 1993). Ze denken mogelijk dat het wel zal lukken om deze weer in te lopen. Maar als dat niet lukt, zijn de financiële consequenties groter.

3.2.4 Werkend of uitkeringsgerechtigd

Van de respondenten met een uitkering heeft 38 procent betalingsproblemen, tegen 20 procent van de respondenten met werk. Het verschil in de kans op betalingsproblemen is zichtbaar, waarbij gecorrigeerd is voor de invloed van de hoogte van het inkomen. Dit betekent dat het feit dat een persoon een uitkering het risico op betalingsproblemen vergroot; de hoogte van de uitkering is niet van invloed.

Ook in 2012 bleken uitkeringsgerechtigden (bijstand, werkloosheidsuitkering of arbeidsongeschiktheidsuitkering) meer kans te hebben op betalingsproblemen. Het laat zien dat uitkeringsgerechtigden een financieel kwetsbare groep vormen. De vraag is

hoe het komt dat het niet zozeer de hoogte van het inkomen (een relatief laag inkomen) bepalend is voor de kans op betalingsproblemen, maar het feit of iemand al dan niet een uitkering ontvangt. Mogelijk komt dit doordat personen met een uitkering allerlei verplichtingen hebben en afhankelijk zijn van anderen en de regels binnen een systeem. De beperkte vrijheid kan ertoe leiden dat andere aspecten zoals (het op orde houden van) de financiële situatie, minder aandacht krijgen. Ook kan het te maken hebben met het feit dat veel personen in een uitkeringssituatie⁵ hier vaak al langere tijd mee te maken hebben en weinig perspectief hebben op inkomensverbetering. Zij moeten dus langdurig rondkomen van een laag inkomen. Tot slot kan de 'uitzichtloosheid' van de uitkeringssituatie invloed hebben op de sociale contacten en het welbevinden van een persoon, wat zijn weerslag kan hebben op bepaald (financieel) compensatiegedrag (Frese & Mohr, 1987).

Tabel 6 zien dat uitkeringsgerechtigden niet alleen meer kans hebben op betalingsproblemen dan werkenden, maar ook meer kans hebben op ernstige betalingsproblemen in plaats van lichte betalingsproblemen.

3.2.5 Woonsituatie

Huurders hebben meer kans op betalingsproblemen dan huishoudens in een koopwoning, rekening houdend met inkomen en vermogenssituatie.

Van de respondenten met betalingsproblemen heeft 60 procent een huurwoning, tegen 37 procent van degenen zonder betalingsproblemen.

Daarnaast blijkt dat respondenten met ernstige betalingsproblemen vaker huurder zijn dan die met lichte betalingsproblemen: 64 tegen 56 procent.

Ook in eerdere onderzoeken is het verschil tussen kopers en huurders te zien, zoals in Madern (2015) en Madern & Van der Schors (2012). In die onderzoeken is echter geen rekening gehouden met de vermogenssituatie van een huishouden. Voor de eerdere onderzoeken kan gelden dat het bezit van een woning iets zegt over de algehele vermogenssituatie van een huishouden.

In het huidige onderzoek blijkt een huurder bij hetzelfde inkomen en vermogen, en dezelfde arbeidssituatie meer kans te hebben op betalingsproblemen dan een woningeigenaar. Mogelijk zijn huishoudens met een koopwoning bewuster bezig met hun financiën en nemen zij minder risico's, omdat zij - als ze een hypotheek hebben - een financiële verplichting hebben voor de lange termijn. Een andere verklaring kan zijn dat de inkomenssituatie bij woningeigenaren stabiel is, omdat zij in staat zijn geweest een koopwoning aan te schaffen (en in veel gevallen) een hypotheek af te sluiten.

---

⁵ Met name bij arbeidsongeschiktheid en bijstand is dit het geval. Het blijkt dat de helft van de bijstandsgerechtigden minstens 3 jaar in de bijstand zit (CBS, 2016, zie: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2016/09/bijstand-vooral-onder-jongeren-en-45-plussers-toegenomen>)

3.2.6 Financiële tegenslag

Respondenten die een inkomensdaling of uitgavestijging meemaken, zoals een scheiding of verlies van werk, hebben meer kans op betalingsproblemen. Van de respondenten die een financiële tegenslag te verwerken kregen, heeft 30 procent betalingsproblemen, tegen 18 procent van de respondenten die geen financiële tegenslag hebben meegemaakt.

Dit sluit aan bij resultaten van eerdere onderzoeken (Madern & Van der Schors, 2012; Madern et al., 2014; Madern, 2015; Van der Schors et al., 2015), waaruit blijkt veel mensen na een inkomensterugval moeilijk(er) rondkomen en zorgen hebben over hun financiële situatie.

3.3 Financieel gedrag en financiële vaardigheden

Naast socio-demografische kenmerken bestaat er ook een verband tussen financieel gedrag en financiële vaardigheden en het risico op betalingsproblemen.

Personen met betalingsproblemen vertonen ander financieel gedrag en beschikken over andere vaardigheden dan personen zonder betalingsproblemen. De kans op betalingsproblemen is groter als iemand:

- weinig spaargeld heeft;
- de administratie niet op orde heeft.

Of iemand verantwoord bestedingsgedrag vertoont, m.a.w. of hij prijzen en producten vergelijkt en nagaat of aankopen binnen het budget passen, blijkt niet *direct* van invloed te zijn.

Personen met lichte betalingsproblemen verschillen van die met ernstige betalingsproblemen in financiële vaardigheden en gedrag. Personen met ernstige betalingsproblemen:

- hebben minder vaak een spaarrekening;
- checken vaker hun banksaldo;
- hebben hun administratie minder goed op orde dan personen met lichte betalingsproblemen.

3.3.1 Spaargedrag

Hoeveelheid spaargeld

Hoe meer spaargeld iemand heeft, hoe kleiner de kans op betalingsproblemen. Van de respondenten met betalingsproblemen heeft 70 procent minder spaargeld dan 1.000 euro. Van de respondenten zonder betalingsproblemen heeft 30 procent minder spaargeld dan 1.000 euro (zie tabel 9).

Tabel 9: Hoeveelheid spaargeld, naar ernst van de betalingsproblemen (n=1.444)

	Geen betalingsproblemen (n = 1.147)	Lichte betalingsproblemen (n = 154)	Ernstige betalingsproblemen (n = 143)
	%	%	%
Minder dan 1.000 euro	33	73	66
1.000 - 5.000 euro	22	15	14
5.000 - 10.000 euro	14	4	4
10.000 - 100.000 euro	26	7	12
100.000 euro of meer	6	1	3

Aanwezigheid van spaarrekening

Personen met ernstige betalingsproblemen hebben minder vaak een spaarrekening dan personen met lichte betalingsproblemen: 58 procent van de respondenten met ernstig betalingsproblemen heeft een spaarrekening, tegen 71 procent van die met lichte betalingsproblemen.

In 2012 hadden personen zonder spaarrekening meer kans op betalingsproblemen dan mensen met spaarrekening (Madern & Van der Schors, 2012). Dit effect valt weg als rekening wordt gehouden met de hoeveelheid spaargeld.

3.3.2 Wekelijks het banksaldo controleren

Van de respondenten zonder betalingsproblemen controleren er evenveel wekelijks hun saldo als van die met betalingsproblemen.

Van de respondenten met ernstige betalingsproblemen controleren er echter *meer* wekelijks hun saldo dan die met lichte betalingsachterstanden. Dit is een klein, maar significant verschil: 78 tegen 75 procent.

Echter, mensen met ernstige betalingsproblemen controleren *vaker* wekelijks hun saldo dan mensen met lichte betalingsachterstanden. Dit is een klein, maar significant verschil: 78 tegen 75 procent.

Het is onwaarschijnlijk dat het saldo controleren *een oorzaak* is van het ontstaan van meer ernstige betalingsproblemen. Er lijkt eerder sprake te zijn van een omgekeerde samenhang: de betalingsproblemen kunnen ook bepaald gedrag veroorzaken (Madern, 2015, p. 229). Een aannemelijke verklaring is dat personen in ernstige geldnood hun bankrekening vaker in de gaten moeten houden dan die met lichte betalingsproblemen.

3.3.3 Administratie voeren

Hoe meer de administratie op orde is, des te kleiner de kans op betalingsproblemen. Het belang van goed financieel beheer kwam ook in andere onderzoeken naar voren (Madern & Van der Schors, 2012; Madern, 2015; Lea, Webley en Walker, 1995); dit wordt nu bevestigd.

Tabel 10 laat zien dat respondenten met lichte en ernstige betalingsproblemen het minder vaak eens zijn met de stellingen dan die zonder betalingsproblemen. Alle stellingen samengenomen, blijkt 65 procent van de respondenten met betalingsproblemen een administratie te voeren tegen 88 procent van degenen zonder betalingsproblemen.

Met name tussen respondenten zonder betalingsproblemen en ernstige betalingsproblemen is een groot verschil zichtbaar. Zo zegt 82 procent van de

respondenten zonder betalingsproblemen zijn rekeningen te controleren op juistheid, tegen 46 procent van degenen met ernstige betalingsproblemen.

Tabel 10: Percentage dat het (helemaal) eens is met onderstaande stellingen, naar ernst van de betalingsproblemen (n=1.444)

	Geen betalingsproblemen (n=1.147) %	Lichte betalingsproblemen (n=154) %	Ernstige betalingsproblemen (n=143) %
Ik controleer altijd of mijn rekeningen en afschrijvingen kloppen	82	74	46
Als de financiële administratie niet op orde is, geeft mij dat een onrustig gevoel	74	75	57
Ik open geadresseerde post/mail meteen	86	79	53
Ik heb mijn administratie op orde	82	61	45

Het niet bijhouden van de financiële administratie is niet alleen een risicofactor voor betalingsproblemen; het vergroot ook de kans op ernstige betalingsproblemen. Personen met lichte betalingsproblemen blijken namelijk een meer geordende administratie hebben dan die met ernstige betalingsachterstanden.

3.3.4 Verantwoord bestedingsgedrag

Tabel 11 laat zien dat er een verband bestaat tussen het bestedingsgedrag en betalingsproblemen. Respondenten die bij hun aankopen niet op prijzen, bijkomende kosten, producteigenschappen en hun beschikbare budget letten hebben vaker ernstige betalingsproblemen dan degenen die dit wel doen.

Tabel 11: Ernst van de betalingsproblemen, naar mate van verantwoord bestedingsgedrag (n=1.444)

	Onverantwoord bestedingsgedrag %	Niet onverantwoord, niet verantwoord %	Verantwoord bestedingsgedrag %
Geen betalingsproblemen	73	75	82
Lichte betalingsproblemen	5	10	11
Ernstige betalingsproblemen	23	15	7

Dat verband valt echter weg wanneer rekening wordt gehouden met de kenmerken uit tabel 6. Met andere woorden: het bestedingsgedrag is dus niet direct van invloed op de kans op de aanwezigheid van betalingsproblemen. Mogelijk komt dit doordat het bestedingsgedrag samenhangt met een aantal andere kenmerken, namelijk:

- de mate van impulsiviteit;
- de korte-termijngerichtheid;
- de mate waarin iemand zijn administratie bijhoudt.

Impulsievere personen, personen die korte-termijngericht zijn en personen die niet of nauwelijks hun administratie bijhouden, vertonen minder verantwoord bestedingsgedrag.

Bovengenoemde kenmerken hangen echter ook weer samen met de kans op betalingsproblemen. Impulsieve personen, personen die korte-termijngericht zijn en personen die niet of nauwelijks hun administratie bijhouden, hebben meer kans op betalingsproblemen. Hierdoor valt het effect van het bestedingsgedrag zelf op de betalingsproblemen weg.

3.3.5 Jaarlijks de uitgaven op een rij zetten

55 procent van de personen zet minimaal één keer per jaar de uitgaven van het huishouden op een rij (Van der Schors et al., 2015). Personen zonder betalingsproblemen doen dit niet beduidend vaker of minder vaak dan personen met (lichte of ernstige) betalingsproblemen.

Voor sommigen zal het een automatisme zijn om af en toe de uitgaven in kaart te brengen. Voor personen met ernstige betalingsproblemen kan het noodzakelijk zijn om overzicht en inzicht te krijgen waar de inkomsten nu precies aan worden besteed. Dit kan verklaren waarom er geen verschillen zichtbaar zijn tussen personen met en zonder betalingsproblemen.

3.4 Persoonlijkheidskenmerken

Ook persoonlijkheidskenmerken en de houding van een persoon houden verband met de kans op betalingsproblemen. Personen met betalingsproblemen zeggen vaker:

- impulsief om te gaan met geld;
- veel te piekeren.

Personen met ernstige betalingsproblemen zijn meer op de korte termijn gericht dan die met lichte betalingsproblemen.

3.4.1 Impulsiviteit

Gekeken is naar de mate waarin personen impulsief met geld omgaan. Met andere woorden, komen ze vaak in de verleiding om dingen te kopen en geven ze geld dat ze hebben, al dan niet direct weer uit?

Hoe impulsiever iemand is, hoe groter de kans op betalingsproblemen. Van de respondenten met betalingsproblemen zegt 27 procent dat hij impulsief met geld omgaat. Van de degenen zonder betalingsproblemen is dit 7 procent.

Tabel 12 laat zien dat 59 procent van de respondenten met ernstige betalingsachterstanden het moeilijk vindt om te sparen. Dit geldt voor 18 procent van respondenten zonder betalingsproblemen.

Tabel 12: Percentage dat het (helemaal) eens is met onderstaande stellingen, naar ernst van de betalingsproblemen

	Geen betalingsproblemen (n=1.147) %	Lichte betalingsproblemen (n=154) %	Ernstige betalingsproblemen (n=143) %
Ik vind het moeilijk om te sparen	18	48	59
Ik kom vaak in de verleiding om dingen te kopen	15	23	35
Als ik geld heb, geef ik het direct uit	5	14	28

De mate van impulsiviteit heeft niet alleen een direct, maar ook een indirect op de kans op betalingsproblemen. Dit verband wordt getoond in figuur 3.

Figuur 3: Onderlinge samenhang tussen houding, financieel gedrag en betalingsproblemen (n=1.444)

Van de respondenten die aangeven een gedegen administratie te voeren, zegt 10 procent dat hij impulsief met geld omgaat. Van de respondenten zonder of met een middelmatige administratie is dit 16 procent. Deze verschillen zijn terug te zien in de individuele stellingen die iets zeggen over de mate van impulsiviteit.

De manier waarop iemand zijn administratie bijwerkt, heeft weer zijn weerslag op het risico dat hij heeft op betalingsproblemen (zie paragraaf 4.3.3).

Tabel 13: Percentage dat het (helemaal) eens is met onderstaande stelling, naar mate van administratievoering (n=1.444)

	Geen of matige administratie (n = 1.196)	Goede of uitgebreide administratie (n = 248)
	%	%
Ik vind het moeilijk om te sparen	28	25
Ik kom vaak in de verleiding om dingen te kopen	20	17
Als ik geld heb, geef ik het direct uit	13	7

De mate van impulsiviteit houdt weer verband met de financiële opvoeding die iemand heeft genoten (zie paragraaf 4.5).

3.4.2 Korte-termijneriëntatie

De korte-termijneriëntatie zegt iets over de mate waarin iemand gericht is op het hier en nu. De kans op betalingsproblemen blijkt hier niet mee samen te hangen.

Personen met ernstige betalingsproblemen zijn meer gericht op de korte termijn dan die met lichte betalingsachterstanden. Tabel 14 laat bijvoorbeeld zien dat 49 procent van de respondenten met ernstige betalingsproblemen het (helemaal) eens is met de stelling 'Ik leef meer voor de dag van vandaag dan voor de dag van morgen', tegen 32 procent van die met lichte betalingsproblemen.

Tabel 14: Percentage dat het (helemaal) eens is met onderstaande stellingen, naar ernst van de betalingsproblemen (n=297)

	Lichte betalingsproblemen (n = 154)	Ernstige betalingsproblemen (n = 143)
	%	%
Ik leef meer voor de dag van vandaag dan voor de dag van morgen	32	49
Ik richt me alleen op de korte termijn	37	42
De toekomst wijst zichzelf uit	40	48

3.4.3 Lange-termijneriëntatie

Lange-termijndenken heeft betrekking op de mate waarin iemand nadenkt over zijn toekomst in het algemeen. Dit is niet specifiek gericht op geldgebied.

Een gebrek aan lange-termijneriëntatie blijkt niet direct verband te houden met betalingsproblemen. Het heeft echter wel indirect een effect op de kans op betalingsproblemen. Figuur 4 laat zien dat het ontbreken van een lange-

termijnnoriëntatie ervoor zorgt dat de administratie minder op orde is, waardoor er betalingsproblemen ontstaan.

Figuur 4: Onderlinge samenhang tussen houding, financieel gedrag en betalingsproblemen (n=1.444)

Tabel 15 laat zien dat 86 procent van de respondenten die aangeven een goede of uitgebreide administratie te voeren, het eens is met de stelling 'Ik vind het belangrijk om te sparen zodat ik geld achter de hand heb', tegen 54 procent van degenen zonder een geordende administratie.

Tabel 15: Percentage dat het (helemaal) eens is met onderstaande stellingen, naar mate van administratievoering (n=1.444)

	Geen of matige administratie (n = 365)	Goede of uitgebreide administratie (n = 1.196)
	%	%
Ik vind het belangrijk om te sparen zodat ik geld achter de hand heb	54	86
Ik vind het belangrijk om wat opzij te leggen voor later	48	80
Wat de toekomst betreft moet je er altijd rekening mee houden dat het slechter kan gaan	46	82
Wat mijn toekomst betreft wil ik zo weinig mogelijk aan het toeval overlaten	39	67

3.4.4 Piekeren

Iemand die veel nadenkt over alledaagse dingen en over gemaakte keuzes, 'piekert'.

Van de mensen met betalingsproblemen blijkt 27 procent te piekeren, tegen 11 procent van de mensen zonder betalingsproblemen.

Tabel 16 geeft meer inzicht in deze samenhang. Hierin is te zien dat 35 procent van de respondenten met ernstige betalingsproblemen het (helemaal) eens is met de eerste stelling over piekeren.

Tabel 16: Percentage dat het (helemaal) eens is met onderstaande stellingen, naar mate van administratievoering, naar ernst van de betalingsproblemen (n=1.444)

	Geen betalings- problemen (n=1.147) %	Lichte betalings- problemen (n=154) %	Ernstige betalings- problemen (n=143) %
Ik denk: 'Waarom heb ik problemen die andere mensen niet hebben?'	12	23	35
Ik denk: 'Waarom kan ik dingen niet beter aan?'	12	21	38
Ik denk na over een gebeurtenis, waar ik dan van wens dat het beter was gegaan	17	28	32

Het is aannemelijk dat mensen meer gaan piekeren door hun betalingsproblemen en niet zozeer dat piekeren betalingsproblemen veroorzaakt.

Dit sluit aan bij eerder onderzoek dat gebrek aan geld ervoor zorgt dat iemand daar in zijn hoofd constant mee bezig is. Het tekort aan geld laat iemand dan niet met rust. Pieker is een uiting dat iets, een situatie, iemand bezighoudt. Dit neemt denkcapaciteit in beslag, wat tot andere financiële keuzes leidt (Mullainathan en Shafir, 2014).

3.5 Financiële opvoeding

Financiële opvoeding betreft in dit onderzoek twee aspecten:

- In hoeverre konden de ouders van een persoon met geld omgaan toen de persoon nog kind was. Dit zegt iets over de mate waarin iemand van huis uit het goede voorbeeld heeft gekregen.
- In hoeverre iemand van zijn ouders heeft geleerd met geld om te gaan.

Het blijkt dat de kans op betalingsproblemen groter is wanneer iemand als kind geen goed voorbeeld van zijn ouders heeft gehad op financieel gebied.

Ook indirect heeft de financiële opvoeding zijn weerslag. Volwassenen die opgegroeid zijn met ouders die niet het goede voorbeeld (konden) geven en/of hun kind niet geleerd hebben met geld om te gaan, zijn vaker impulsief. Impulsieve mensen hebben weer een grotere kans op betalingsproblemen.

In 2012 bleek ook al dat financiële opvoeding de kans op betalingsproblemen versterkt (Madern & Van der Schors, 2012).

3.5.1 Hoe ouders vroeger met geld omgingen

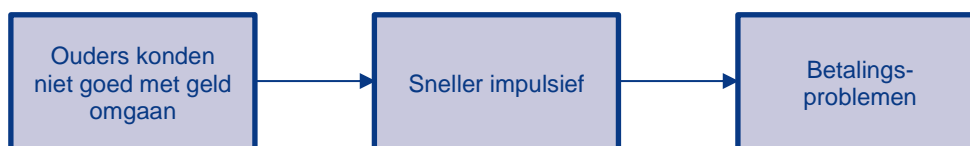
Personen die aangeven dat hun ouder(s) tijdens hun jeugd niet goed met geld om konden gaan, hebben meer kans op betalingsproblemen dan degenen wiens ouders wel goed met geld omgingen. Van de respondenten met betalingsproblemen zegt 19 procent dat de ouders niet goed met geld om konden gaan, tegen 6 procent van degenen zonder betalingsproblemen. Tabel 17 geeft dit verband weer.

Tabel 17: Stelling 'Mijn ouders konden niet met geld omgaan', naar ernst van de betalingsproblemen (n=1.444)

	Geen betalingsproblemen (n=1.147)	Lichte betalingsproblemen (n=154)	Ernstige betalingsproblemen (n=143)
	%	%	%
(Helemaal) oneens	83	69	41
Niet eens, niet oneens	11	16	35
(Helemaal) eens	6	15	24

Niet alleen heeft het voorbeeldgedrag van de ouders *direct* invloed op de kans op betalingsproblemen, het verband is er ook *indirect*. Personen die het idee hebben dat zij tijdens de opvoeding geen goed financieel voorbeeld hebben gehad, zijn vaker impulsief. Impulsiviteit vergroot de kans op betalingsproblemen (zie paragraaf 4.4.1).

Figuur 5: Onderlinge samenhang tussen opvoeding, houding en betalingsproblemen (n=1.444)

Tabel 18 laat zien dat 35 procent van de respondenten die impulsief omgaan met geld, zelf vindt dat hun ouders niet met geld om konden gaan. Van degenen die geen impulsief geldgedrag vertonen, vindt 4 procent dit.

Tabel 18: Stelling 'Mijn ouders konden niet met geld omgaan', naar mate van impulsiviteit (n=1.444)

	Niet impulsief (n = 829)	Enigszins impulsief (n = 459)	Impulsief (n = 156)
	%	%	%
(Helemaal) oneens	88	68	45
Niet eens, niet oneens	8	23	21
(Helemaal) eens	4	9	35

3.5.2 Van ouders leren omgaan met geld

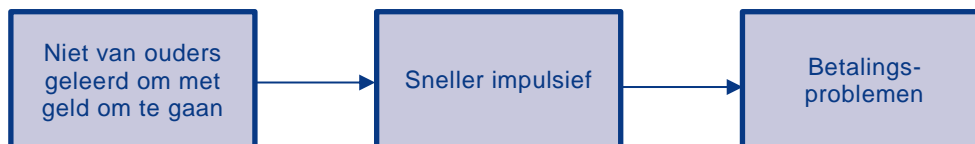
Of iemand als kind van zijn ouders geleerd heeft met geld om te gaan, heeft op verschillende manieren indirect zijn invloed op de kans op betalingsproblemen. Het leren omgaan met geld hangt namelijk samen met de mate waarin iemand:

- impulsief geldgedrag vertoont;
- georiënteerd is op de lange termijn;
- zijn administratie bijhoudt.

Impulsieve personen en personen die hun administratie niet op orde hebben, hebben weer meer kans op betalingsproblemen.

De figuren 6, 7 en 8 geven dit weer.

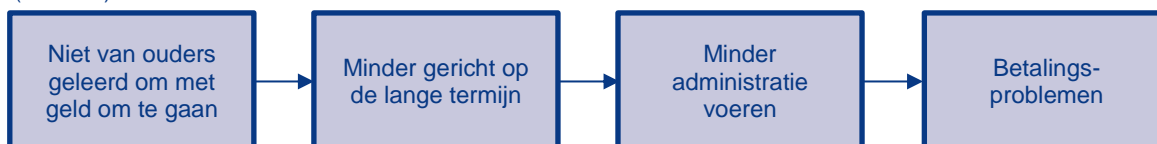
Figuur 6: Onderlinge samenhang tussen opvoeding, impulsiviteit en betalingsproblemen (n=1.444)

Figuur 7: Onderlinge samenhang tussen opvoeding, administratievoering en betalingsproblemen (n=1.444)

Figuur 8: Onderlinge samenhang tussen opvoeding, houding, financieel gedrag en betalingsproblemen (n=1.444)

In tabel 19 tot en met 21 komt deze samenhang in cijfers naar voren.

Samenhang met impulsiviteit

Van de respondenten die impulsief zijn, zegt 53 procent van zijn ouders geleerd te hebben met geld om te gaan. Dit percentage is hoger (84 procent) onder de groep respondenten die geen impulsief geldgedrag vertonen.

Tabel 19: Percentage (on)eens met de stelling 'Mijn ouders hebben mij geleerd goed met geld om te gaan', naar mate van impulsiviteit (n=1.444)

	Niet impulsief (n = 829)	Beetje impulsief (n = 459)	Impulsief (n = 156)
	%	%	%
(Helemaal) oneens	6	12	22
Niet eens, niet oneens	10	29	26
(Helemaal) eens	84	59	53

Samenhang met administratievoering

Personen die niet van hun ouders geleerd hebben om goed met geld om te gaan, zeggen vaker dat zij hun administratie bijhouden en op orde hebben.

- Met geordende administratie: 77 procent heeft geleerd met geld om te gaan.
- Zonder geordende administratie: 48 procent heeft geleerd met geld om te gaan.

Tabel 20: Percentage (on)eens met de stelling "Mijn ouders hebben mij geleerd goed met geld om te gaan" (n=1.444)

	Geen of matige administratie (n = 248)	Goede of uitstekende administratie (n = 1.196)
	%	%
(Helemaal) oneens	17	8
Niet eens, niet oneens	35	14
(Helemaal) eens	48	77

Samenhang met langetermijoriëntatie

Personen die niet van huis uit hebben geleerd met geld om te gaan, richten zich in mindere mate op de lange termijn.

Van de respondenten die niet of nauwelijks lange-termijnegeoriënteerd zijn, zegt 48 procent vroeger geleerd te hebben met geld om te gaan. Dit geldt voor 78 procent van degenen die wel lange-termijnegeoriënteerd zijn.

Tabel 21: Percentage (on)eens met de stelling 'Mijn ouders hebben mij geleerd goed met geld om te gaan' leren omgaan met geld door ouders, naar mate van lange termijnegeoriëntatie (n=1.444)

	Niet of beperkt lange termijn denkend (n = 284)	(Sterk) lange termijn denkend (n = 1.160)
	%	%
(Helemaal) oneens	17	8
Niet eens, niet oneens	36	14
(Helemaal) eens	48	78

Het ontbreken van een langetermijnegeoriëntatie leidt er weer toe dat personen hun administratie minder goed op orde hebben, wat de kans op betalingsproblemen vergroot (zie paragraaf 4.4.3).

Literatuurlijst

Frese, M., and Mohr, G. (1987). Prolonged unemployment and depression in older workers: A longitudinal study of intervening variables. *Social Science & Medicine*, 25 (2), 173-178.

Geuns, R. van, Jungmann, N., Kruis, G., Calkoen, P., & Anderson, M. (2011). *Schuldhelpverlening loont: Een onderzoek naar de kosten en baten van schuldhelpverlening*. Hogeschool Utrecht i.s.m. Regioplan Beleidsonderzoek.

Jungmann, N. & Madern, T. (2016). *Duurzame verbetering van gezond financieel gedrag. Droom of werkelijkheid?* Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Lea, S.E.G., Webley, P. & Walker, C.M. (1995). Psychological factors in consumer debt: money management, economic socialization, and credit use. *Journal of Economic Psychology*, 16(4), 681-701.

Madern, T. (2015). *Op weg naar een schuldenvrij leven. Gezond financieel gedrag noodzakelijk om financiële problemen te voorkomen*. Institute of Tax Law and Economics, Faculty of Law, Leiden University.

Madern, T. & Schors, A. van der (2012). *Kans op financiële problemen 2012*. Utrecht: Nibud.

Madern, T., Schors, A. van der, & Werf, M. van der (2014). *Van vroeger naar later: vooruitkijken en aanpassingsgedrag. Onderdeel van de reeks: Het financiële gedrag van consumenten*. Utrecht: Nibud.

Mullainathan, S., & Shafir, E. (2016). *Schaarste: hoe gebrek aan tijd en geld ons gedrag bepalen*. Maven Publishing.

Panteia (2015). *Huishoudens in de rode cijfers 2015. Over schulden van Nederlandse huishoudens en preventiemogelijkheden*. Zoetermeer: Panteia.

Schors, A. van der & Stierman, N. (2016). *Financiële opvoeding & het financiële gedrag als volwassene*. Utrecht: Nibud.

Schors, A. van der & Warnaar, M. (2015). *De Nederlanders en hun pensioen*. Utrecht: Nibud.

Schors, A. van der; Werf, M. van der & Schonewille, G. (2015). *Geldzaken in de praktijk 2015*. Utrecht: Nibud.

Tiemeijer, W. (2016). *Eigen schuld? Een gedragswetenschappelijk perspectief op problematische schulden*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Bijlage 1 – Onderzoeksverantwoording

Doelgroep

- Nederlanders in de leeftijd van 18 tot en met 70 jaar.
- Het gaat om zowel werkenden (in loondienst of als zzp'er) als uitkeringsgerechtigden, gepensioneerden en andere niet-werkenden.
- Alle deelnemers voeren een zelfstandig huishouden.

Netto steekproef

- 1.444 respondenten.
- De netto steekproef is representatief voor Nederlanders in de leeftijd van 18 tot en met 70 jaar. Het onderzoek is representatief qua leeftijd, geslacht en Nielsen regio.
- Zie bijlage 2 voor socio-demografische kenmerken respondenten.

Werving respondenten

- Online vragenlijst via het panel van SSI (www.surveysampling.com).

Veldwerkperiode

30 juni tot en met 10 juli 2015

Onderzoeksmethode regressieanalyses

Er zijn vier logistische regressies uitgevoerd die de kans op (een bepaalde ernst van de) betalingsproblemen weergeven.

Bij een aantal kenmerken (opleiding, spaargeld en inkomen) hadden niet alle respondenten een antwoord gegeven. De missende waarden zijn ingevuld door middel van 'multiple imputation'. Dit houdt in dat de missende waarden worden berekend op basis van de beschikbare informatie, oftewel de niet-missende kenmerken. Hierdoor konden alle 1.444 respondenten in de analyses blijven, hetgeen de betrouwbaarheid van de resultaten van het onderzoek vergroot.

Wat betreft de indirecte effecten zijn alle mogelijke onderlinge relaties tussen financiële opvoeding, financieel gedrag en persoonlijkheidskenmerken onderzocht. Hoofdstuk 3 en bijlage 5 tonen uitsluitend de significante indirecte effecten. De onderlinge relaties, ofwel mediatie-effecten, zijn getest op de datasets met geïmputeerde waarden middels 'structural equation modeling'.

Bijlage 2 – Socio-demografische kenmerken

In tabel 22 worden de achtergrondvariabelen van de consumenten gepresenteerd die een indruk geven van de populatie. In het rapport worden de te verklaren variabelen besproken aan de hand van deze variabelen.

Tabel 22: Socio-demografische kenmerken van de respondenten (n=1.444)

	% / gem.		% / gem.
Geslacht		Huishoudtype	
Man	49	Partner	64
Vrouw	51	Kind(eren)	33
Leeftijd		Inkomen per maand*	
Jonger dan 34 jaar	23	Minder dan 1.750 euro	38
35 t/m 44 jaar	21	1.750-2.750 euro	30
45 t/m 54 jaar	22	Meer dan 2.750 euro	32
55 t/m 64 jaar	22	Gemiddeld	2159 euro
65 jaar of ouder	12		
Gemiddeld	47 jaar	Spaargeld	
		Minder dan 1.000 euro	40
		1.000-5.000 euro	20
Opleiding		5.000-10.000 euro	12
Laagopgeleid	25	10.000-100.000 euro	23
Gemiddeld opgeleid	37	100.000 euro of meer	5
Hoogopgeleid	38	Gemiddeld	915 euro
Dagactiviteit		Woning	
Werkend	55	Koopwoning	59
Uitkeringsgerechtigd (bijstand, WW of WIA/WAO)	17	Huurwoning	41
Overig (gepensioneerd en overig niet-werkend)	28		

* Het gaat hier om het netto inkomen van de ondervraagde en de eventuele partner. Percentages verschillen licht met Geldzaken in de Praktijk 2015 i.v.m. imputatie van de inkomensvariabele, zie bijlage 1.

Bijlage 3 – Definitie ernst betalingsproblemen

Tabel 23 geeft een overzicht van de typen betalingsachterstanden die vallen onder het (niet) hebben van lichte of ernstige betalingsproblemen. Hierin is te zien dat het enkele keer ontvangen van een aanmaning, een enkele keer niet kunnen pinnen en een enkele keer een weigering van een automatisch incasso nog niet hoeft te betekenen dat er betalingsproblemen zijn.

Tabel 23: Indeling betalingsproblemen

	Nooit	Enkele keer	Regelmatig
Rekening(en) te laat betaald	Geen	Geen	Geen
Een aanmaning ontvangen	Geen	Geen	Licht
Geen geld meer kunnen opnemen/niet kunnen pinnen	Geen	Geen	Licht
Weigering van een automatische incasso	Geen	Geen	Licht
Brieven van incassobureau of deurwaarder ontvangen	Geen	Licht	Licht
De huur/hypotheek meer dan 10 dagen te laat betaald	Geen	Licht	Ernstig
Loonbeslag gelegd op uw salaris	Geen	Ernstig	Ernstig
Aangemeld bij ZIN/CVZ , vanwege achterstanden zorgverzekering	Geen	Ernstig	Ernstig
Voorschot op salaris aangevraagd	Geen	Licht	Ernstig
Energie afgesloten door te laat betalen	Geen	Ernstig	Ernstig

Bijlage 4 – Toelichting variabelen

Tabel 24: Variabelen regressies

Variabele		Antwoordcategorieën
Socio-demografische kenmerken		
Leeftijd	Leeftijd in jaren	Continue variabele, 18 t/m 70 jaar
Leeftijd2	$(\text{Leeftijd} \times \text{leeftijd}) / 100$; leeftijd non-lineair	Continue variabele
Vrouw	Geslacht	Vrouw (1); Man (0)
Heeft kinderen	Huishouden	Heeft kind(eren) (1); Heeft geen kinderen (0)
Opleiding	Hoogste afgeronde opleiding	Laag: basisonderwijs, vmbo, lbo of mavo Middelbaar: mbo, havo, vwo Hoog: hbo, wo
Dagactiviteit	Dagactiviteit	Werkend (parttime, fulltime of zzp); Uitkering (bijstand, WW of WIA/WAO); Overig (pensioen, student, huisman, huisvrouw of overig)
Dagactiviteit partner	Dagactiviteit partner	Werkend (parttime, fulltime of zzp); Uitkering (bijstand, WW of WIA/WAO); Overig (pensioen, student, huisman, huisvrouw of overig); Geen partner
Inkomen (Ln)	Netto huishoudinkomen	Het inkomen zelf is een continue variabele. Van dit inkomen is de natuurlijke logaritme genomen.
Heeft koopwoning	Soort woning	Heeft koopwoning met of zonder hypotheek (1); Huurwoning en overig (0)
Negatieve financiële verandering	Uitgavestijging of inkomensdaling	Uitgavestijging of inkomensdaling (1); Inkomensstijging, uitgavedaling, geen of neutrale financiële verandering (0)

Financieel gedrag en vaardigheden		
Spaargeld (Ln)	Hoogte spaargeld	Spaargeld zelf is een continue variabele. Hiervan is de natuurlijke logaritme genomen.
Heeft spaarrekening	Aanwezigheid van een spaarrekening	Heeft spaarrekening (1), Heeft geen spaarrekening (0)
Spaart maandelijks	Elke maand een vast of wisselend bedrag sparen	Spaart maandelijks (1) Spaart soms of niet (0)
Checkt wekelijks zijn banksaldo	Banksaldo bekijken	Wekelijks of vaker het banksaldo bekijken (1), Eens per twee weken of minder het banksaldo bekijken (0)
Maakt min. 1x per jaar een uitgavenoverzicht	Een uitgavenoverzicht maken van de maandelijkse huishoudelijke uitgaven	Maakt 1 keer per jaar of meer een uitgavenoverzicht (1); Maakt incidenteel of nooit een uitgavenoverzicht (0)
Administratie voeren ($\alpha = 0.804$)	<ul style="list-style-type: none"> - Ik controleer altijd of mijn rekeningen of afschrijvingen kloppen; - Als de financiële administratie niet op orde is, geeft mij dat een onrustig gevoel; - Ik open geadresseerde post/mail meteen; - Ik heb mijn administratie op orde 	Helemaal oneens (1) – Helemaal eens (5)
Verantwoord besteden ($\alpha = 0.810$)	<ul style="list-style-type: none"> - Ik kijk wat een product in een andere winkel of op internet kost voordat ik het koop; - Als ik iets wil kopen, kijk ik of ik het ook in de aanbieding kan krijgen; - Ik bedenk waar een product aan moet voldoen voordat ik het koop; - Als ik iets groots/duurs wil kopen, bekijk ik eerst of ik dat kan betalen 	Nooit (1) – Altijd (5)

Persoonlijkheidskenmerken en houding		
Korte termijn gericht ($\alpha = 0.727$)	<ul style="list-style-type: none"> - Ik leef meer voor de dag van vandaag dan voor de dag van morgen; - Ik richt me alleen op de korte termijn; - De toekomst wijst zichzelf uit 	Helemaal oneens (1) – helemaal eens (5)
Lange termijn gericht ($\alpha = 0.771$)	<ul style="list-style-type: none"> - Ik vind het belangrijk om geld te sparen zodat ik geld achter de hand heb; - Ik vind het belangrijk om wat opzij te leggen voor later; - Wat de toekomst betreft moet je er altijd rekening mee houden dat het slechter kan gaan; - Wat mijn toekomst betreft wil ik zo weinig mogelijk aan toeval overlaten 	Helemaal oneens (1) – helemaal eens (5)
Impulsief ($\alpha = 0.736$)	<ul style="list-style-type: none"> - Ik vind het moeilijk om te sparen; - Ik kom vaak in de verleiding om dingen te kopen; - Als ik geld heb, geef ik het direct uit; 	Helemaal oneens (1) – helemaal eens (5)
Piekeren ($\alpha = 0.831$)	<ul style="list-style-type: none"> - Ik denk 'Waarom heb ik problemen die andere mensen niet hebben?'; - Ik denk 'Waarom kan ik dingen niet beter aan?'; - Ik denk na over een recente gebeurtenis, waar ik dan van wens dat het beter was verlopen 	Nooit (1) – Altijd (5)
Financiële opvoeding		
Goede financiële opvoeding gehad	Mijn ouders hebben mij geleerd goed met geld om te gaan	Helemaal oneens (1) – Helemaal eens (5)
Ouders gingen goed met geld om	Mijn ouders konden niet met geld omgaan	Helemaal eens (1) – helemaal oneens (5)

Bijlage 5 – Analyses

Hieronder zijn de resultaten van de regressies weergegeven. De sterretjes in de tabel geven de significantie weer:

- * $p < 0,05$
- ** $p < 0,01$
- *** $p < 0,001$

Er zijn in totaal vier regressie analyses gedaan (bijlage 4.1 t/m bijlage 4.4). Hoofdstuk 4 omvat een uitgebreide bespreking van de analyses in bijlage 4.1 en 4.4.

Bijlage 5.1 - Geen versus wel betalingsproblemen

In deze analyse is de groep met lichte en ernstige betalingsproblemen samengenomen.

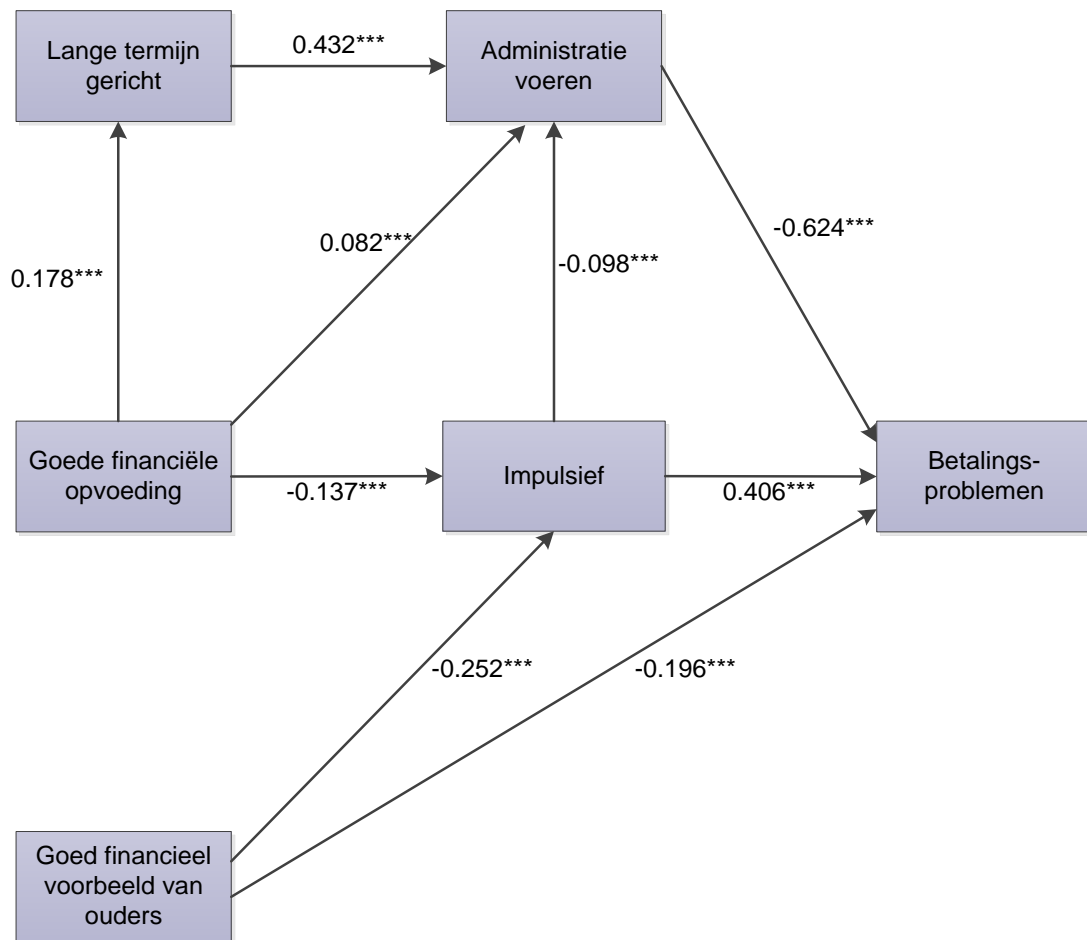
Tabel 25: Verband tussen kenmerken en het hebben van (lichte of ernstige) betalingsproblemen

Wel (1) vs geen(0) achterstand (n = 1.444)	B	Sig.	S.E.	Exp(B)
Socio-demografische kenmerken				
Leeftijd	-0,082	*	0,041	0,921
Leeftijd^2	0,073		0,045	1,076
Vrouw	-0,215		0,175	0,807
Heeft kind(eren)	0,493	*	0,198	1,637
Opleiding (ref: opleiding laag)				
Opleiding middelbaar	0,075		0,253	1,078
Opleiding hoog	0,32		0,261	1,377
Dagactiviteit (ref: werkend)				
Heeft uitkering (bijstand, WW of WIA/WAO)	0,576	**	0,225	1,779
Overig (pensioen, huisman/-vrouw, student, overig)	-0,389		0,25	0,678
Dagactiviteit partner (ref: werkend)				
Heeft uitkering (bijstand, WW of WIA/WAO)	0,184		0,325	1,202
Overig (pensioen, huisman/-vrouw, student, overig)	-0,537		0,333	0,584
Geen partner	0,062		0,225	1,064
Inkomen (Ln)	0,123		0,171	1,131
Heeft koopwoning	-0,433	*	0,193	0,649

Negatieve financiële verandering	0,472	**	0,183	1,603
Financieel gedrag & financiële vaardigheden				
Spaargeld (Ln)	-0,222	***	0,038	0,801
Heeft spaarrekening	-0,048		0,256	0,953
Spaart maandelijks	0,209		0,202	1,232
Checkt wekelijks zijn banksaldo	0,181		0,199	1,198
Maakt min. 1x per jaar een uitgavenoverzicht	0,251		0,171	1,285
Administratie voeren	-0,624	***	0,128	0,536
Verantwoord besteden	0,146		0,114	1,157
Financiële opvoeding				
Goede financiële opvoeding gehad	-0,158		0,085	0,854
Ouders gingen goed met geld om	-0,196	*	0,082	0,822
Houding				
Korte termijn gericht	0,133		0,116	1,142
Lange termijn gericht	-0,292		0,155	0,747
Impulsief	0,406	***	0,117	1,501
Piekeren	0,254	*	0,101	1,289
Mediaties				
Goede financiële opvoeding > impulsief > geldproblemen	-0,055	**	0,018	0,946
Ouders voorbeeld > impulsief > geldproblemen	-0,102	***	0,031	0,903
Lange termijn > administratie > geldproblemen	-0,27	***	0,058	0,763
Impulsief > administratie > geldproblemen	0,061	***	0,019	1,063
Goede financiële opvoeding > administratie > geldproblemen	-0,051	***	0,016	0,950
Ouders voorbeeld > Impulsief > administratie > geldproblemen	-0,015	**	0,005	0,985
Goede fin. opvoeding > Impulsief > administratie > geldproblemen	-0,008	**	0,003	0,992
Goede fin. opvoeding > lange termijn > administratie > geldproblemen	-0,048	***	0,011	0,953

Goede fin. opvoeding > lange termijn > geldproblemen	-0,055		0,029	0,946
Constante	-2,756		1,889	
Afhankelijke variabele: impulsief				
Goede financiële opvoeding gehad	-0,137	***	0,022	0,872
Ouders gingen goed met geld om	-0,252	***	0,022	0,777
Afhankelijke variabele: administratie voeren				
Lange termijn gericht	0,432	***	0,03	1,540
Impulsief	-0,098	***	0,022	0,907
Goede financiële opvoeding gehad	0,082	***	0,018	1,085
Afhankelijke variabele: lange termijn gericht				
Goede financiële opvoeding gehad	0,178	***	0,017	1,195
Fit statistics				
Loglikelihood				-8669,724
Deviance				17339,448
Df	46			
AIC				17431,45
R2 Betalingsproblemen	0,457			
R2 Administratie	0,198			
R2 Lange termijn gericht	0,097			
R2 Impulsief	0,173			

Mediatieschema

Bijlage 5.2 - Ernstige versus lichte betalingsproblemen

Tabel 26: Verband tussen kenmerken en het hebben van ernstige betalingsproblemen (ip plaats van lichte betalingsproblemen)

Ernstige (1) vs lichte (0) achterstand (n = 297)	B	Sig.	S.E.	Exp(B)
Socio-demografische kenmerken				
Leeftijd	-0,086		0,085	0,918
Leeftijd^2	0,093		0,096	1,097
Vrouw	-0,327		0,334	0,721
Heeft kind(eren)	-0,421		0,369	0,656
Opleiding (ref = opleiding laag)				
Opleiding middelbaar	-0,231		0,478	0,794
Opleiding hoog	-0,086		0,598	0,918
Dagactiviteit (ref = werkend)				
Heeft uitkering (bijstand, WW of WIA/WAO)	1,042	*	0,411	2,835
Overig (pensioen, huisman/-vrouw, student, overig)	0,33		0,501	1,391
Dagactiviteit partner (ref = werkend)				
Heeft uitkering (bijstand, WW of WIA/WAO)	-1,134		0,624	0,322
Overig (pensioen, huisman/-vrouw, student, overig)	-0,304		0,711	0,738
Geen partner	-1,107	*	0,438	0,331
Inkomen (Ln)	0,966	*	0,437	2,627
Heeft koopwoning	-1,281	**	0,424	0,278
Negatieve financiële verandering	-0,039		0,332	0,962
Financieel gedrag & financiële vaardigheden				
Spaargeld (Ln)	-0,014		0,07	0,986
Heeft spaarrekening	-1,412	***	0,406	0,244
Spaart maandelijks	0,691		0,443	1,996
Checkt wekelijks zijn banksaldo	0,765	*	0,387	2,149
Maakt min. 1x per jaar een uitgavenoverzicht	0,406		0,338	1,501
Administratie voeren	-1,231	***	0,279	0,292
Verantwoord besteden	0,08		0,221	1,083
Houding				
Korte termijn gericht	0,522	*	0,224	1,685
Lange termijn gericht	-0,196		0,273	0,822
Impulsief	0,148		0,223	1,160
Piekeren	0,314		0,192	1,369

Financiële opvoeding				
Goede financiële opvoeding gehad	-0,123		0,152	0,884
Ouders gingen goed met geld om	-0,259		0,152	0,772
Mediaties				
Goede financiële opvoeding > impulsief > ernstige problemen	-0,012		0,019	0,988
Ouders voorbeeld > impulsief > ernstige problemen	-0,031		0,047	0,969
Lange termijn > administratie > ernstige problemen	-0,743	***	0,185	0,476
Impulsief > administratie > ernstige problemen	0,017		0,062	1,017
Goede financiële opvoeding > administratie > ernstige problemen	0,001		0,047	1,001
Ouders voorbeeld > Impulsief > administratie > ernstige problemen	-0,004		0,013	0,996
Goede fin. opvoeding > Impulsief > administratie > ernstige problemen	-0,001		0,005	0,999
Goede fin. opvoeding > lange termijn > administratie > ernstige problemen	-0,122	**	0,039	0,885
Goede fin. opvoeding > lange termijn > ernstige problemen	-0,032		0,045	0,969
Constante	1.241		3.893	
Afhankelijke variabele: impulsief				
Goede financiële opvoeding gehad	-0,082		0,043	0,921
Ouders gingen goed met geld om	-0,208	***	0,043	0,812
Afhankelijke variabele: administratie voeren				
Lange termijn gericht	0,603	***	0,063	1,828
Impulsief	-0,014		0,05	0,986
Goede financiële opvoeding gehad	0		0,038	1,000
Afhankelijke variabele: lange termijn gericht				
Goede financiële opvoeding gehad	0,164	***	0,033	1,178
Fit statistics				
Loglikelihood				-1915,508
Deviance				3831,016
Df				46
AIC				3923,015

R2 Ernstige geldproblemen	0,518
R2 Administratie	0,253
R2 Lange termijn gericht	0,075
R2 Impulsief	0,114

Mediatieschema

Bijlage 6 – Verdeling betalingsproblemen

Tabel 27 laat binnen de groep van personen zonder betalingsproblemen, met lichte betalingsproblemen en de groep met ernstige betalingsproblemen per kenmerk zien hoe bij dat specifieke kenmerk de verdeling is.

Alleen de kenmerken waarvan uit de logistische regressies is gebleken dat zij een *direct* significant effect hebben op betalingsproblemen (hoofdstuk 3) worden getoond.

Tabel 27: Verdeling van een kenmerk, naar ernst van de betalingsproblemen

	Geen betalings- problemen (n = 1.147) %	Lichte betalings- problemen (n = 154) %	Ernstige betalings- problemen (n = 143) %
Leeftijd			
Jonger dan 34	20	25	41
35 t/m 44	20	22	28
45 t/m 54	23	25	14
55 t/m 64	23	24	12
65 jaar of ouder	14	3	5
Kinderen			
Heeft kinderen	32	38	37
Heeft geen kinderen	68	62	63
Dagactiviteit			
Werkend	56	53	52
Uitkering	13	31	31
Overig	31	16	16
Dagactiviteit partner			
Werkend	43	32	43
Uitkering	7	10	7
Overig	18	6	8
Geen partner	33	51	42
Inkomen			
Minder dan 1.750 euro	35	55	47
1.750-2.750 euro	31	26	26
Meer dan 2.750 euro	34	19	27
Woonsituatie			
Koopwoning	63	44	36
Huurwoning of anders	37	56	64

Financiële verandering			
Financiële tegenslag	21	36	34
Geen financiële tegenslag	79	64	66
Spaargeld			
Minder dan 1.000 euro	33	73	66
1.000-5.000 euro	22	15	14
5.000-10.000 euro	14	4	4
10.000-100.000 euro	26	7	12
100.000 euro of meer	6	1	3
Spaarrekening			
Heeft spaarrekening	88	71	58
Heeft geen spaarrekening	12	29	42
Wekelijks banksaldo checken			
Minimaal 1x per week	76	75	78
Minder dan 1x per week	24	25	22
Administratie			
Voert goed of uitgebreid administratie	88	80	48
Voert weinig of soms administratie	12	20	52
Korte termijn*			
Korte termijn gericht	17	32	41
Niet korte termijn gericht	37	25	12
Impulsief*			
Impulsief	7	19	36
Niet impulsief	64	40	22
Piekeren*			
Piekert veel	11	21	35
Piekert niet	54	31	20
Voorbeeld ouders*			
Ouders konden goed met geld omgaan	83	69	41
Ouders konden niet goed met geld omgaan	6	15	24

*De cijfers tellen niet op tot 100%. Dit komt omdat de neutrale antwoordcategorie (niet mee eens, niet mee oneens) niet is weergegeven in de tabel.